ALICJA LUTOSTAŃSKA

MIŃSK MAZOWIECKI – JEDNO MIASTO?

Studium historyczno-urbanistyczne Mińska Mazowieckiego i Sendomierza

MIŃSK MAZOWIECKI – JEDNO MIASTO?

ALICJA LUTOSTAŃSKA

MIŃSK MAZOWIECKI – JEDNO MIASTO?

Studium historyczno-urbanistyczne Mińska Mazowieckiego i Sendomierza

MIŃSK MAZOWIECKI 2012

Publikacja powstała z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Mińska Mazowieckiego

Redakcja: Alicja Gontarek, Damian Sitkiewicz

Redaktor techniczny: Piotr Nowicki

Korekta: Alicja Gontarek, Mariola Kruszewska, Damian Sitkiewicz

Zdjęcia: Jerzy Szandomierski

Reprodukcje: Paweł Kobek

Summary: Olga Dudek

Projekt okładki, DTP: Fotopia

Bibliologo: Joanna Wilczak

Wydawca:
Towarzystwo Przyjaciół Mińska Mazowieckiego, 05-300 Mińsk Mazowiecki, ul. Okrzei 16, www.tpmm.pl
Fotopia, www.fotopia.com.pl

Druk: Olsztyńskie Zakłady Graficzne S.A., www.ozgraf.com.pl

Nakład: 1500 egz.

© Copyright by Towarzystwo Przyjaciół Mińska Mazowieckiego & Alicja Lutostańska

ISBN 978-83-928748-9-8

Jakikolwiek fragment publikacji nie może być powielany w żadnej formie – elektronicznej, mechanicznej, graficznej, kserograficznej – bez zgody wyrażonej na piśmie przez wydawców.
Fotopia nie ponosi odpowiedzialności za ewentualne błędy językowe i merytoryczne.

Spis treści

Od redakcji 7

Część pierwsza:

Mińsk-Sendomierz 9

Część druga:

Studium historyczno-urbanistyczne Mińska Mazowieckiego 18

Bibliografia 84

Summary 87

O Alicji Lutostańskiej 88

Publikacje Alicji Lutostańskiej 90

Appendix:

Mecenasi kultury ziemi mińskiej 92

Dr Jan Kazimierz Hubert 96

Historia TPMM 99

Indeks 102

Od redakcji

Z największą przyjemnością oddajemy do rąk Czytelników książkę-album autorstwa Alicji Lutostańskiej. W niniejszej publikacji umieszczono dwa teksty, które zostały napisane w latach pięćdziesiątych. Pierwszy z nich zatytułowany *Mińsk Mazowiecki-Sendomierz*[1] jest przedrukiem artykułu zamieszczonego w zbiorze opracowań z zakresu historii budowy miast, wydanym w 1957 r. Redakcja pragnie zwrócić szczególną uwagę na zawarte w nim informacje dotyczące wkładu rodziny Wolskich w rozwój przestrzenny i architektoniczny Sendomierza w epoce nowożytnej. Artykuł uwypukla problematykę rozwoju polskiej urbanistyki doby renesansu. Sendomierz z czasem został wchłonięty przez silniejszy organizm miejski, jakim był Mińsk, i dziś stanowi jego część.

Kolejny tekst – *Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta Mińska Mazowieckiego* – powstał w ramach prac Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków w Warszawie w roku 1954 i nie został do tej pory opublikowany[2]. Jego maszynopis jest obecnie przechowywany w zbiorach Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie. Wnioski płynące z niniejszej pracy, choć przygotowane w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych w formie studium historyczno-urbanistycznego miasta Mińska Mazowieckiego, są nadal aktualne. Przeprowadzając wyczerpujące kwerendy archiwalne i biblioteczne, autorka stworzyła opracowanie mające służyć przede wszystkim przygotowaniu optymalnych warunków do rozwoju architektoniczno-przestrzennego miasta kilka lat po zakończeniu działań zbrojnych II wojny światowej. Alicja Lutostańska, projektując rozwiązania (przygotowane wraz z prof. Gerardem Ciołkiem i architektem Tadeuszem Zagrodzkim), uwzględniła dawne założenia urbanistyczne obu ośrodków miejskich, które niegdyś ze sobą sąsiadowały – Mińska i Sendomierza.

Redakcja pragnie wskazać również na walory fotografii stanowiące pierwotnie integralną część studium historyczno-urbanistycznego. W niniejszej publikacji są one nie tylko dopełnieniem narracji, ale również unikalnym świadectwem epoki, w której zostały wykonane (lata 50.). Warto dodać, że zdjęcia miasta z tamtego czasu nie zostały do tej pory opublikowane, co tym bardziej zwiększa wartość poznawczą oddanego do rąk Czytelników albumu.

[1] A. Lutostańska, *Mińsk Mazowiecki-Sendomierz*, [w:] *Studia z historii budowy miast polskich. Komitet do Spraw Urbanistyki i Architektury.* Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury, Warszawa 1957, z. 2/17, s. 175-180.

[2] Do publikowanych tekstów wprowadzone są, za zgodą autorki, drobne uzupełnienia i korekty oraz zaktualizowane nazwy, np. ulic.

Realizacja książki Alicji Lutostańskiej nie byłaby możliwa bez zgody samej autorki, za co redakcja wraz z Towarzystwem Przyjaciół Mińska Mazowieckiego składają serdeczne podziękowania. Poza tym ogromną rolę w pracach nad powstaniem niniejszej publikacji odegrała dr Bożena Wierzbicka, służąc merytorycznymi uwagami. Jej także należą się podziękowania. Album nie powstałby również bez przychylnej decyzji dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa Pauliny Florjanowicz, która wydała zgodę na nieodpłatne wykorzystanie zdjęć i maszynopisu przechowywanych w Instytucie, umożliwiając rozpoczęcie dalszych prac nad książką. Na szczególne wyróżnienie i słowa uznania zasługują mecenasi kultury, bez których hojnego wsparcia album ten nie mógłby zostać wydany. Redakcja wyraża wdzięczność także wszystkim osobom, które w jakikolwiek inny sposób przyczyniły się do powstania niniejszej publikacji.

Alicja Gontarek, Damian Sitkiewicz

Mińsk Mazowiecki, 21 stycznia 2012 r.

Część pierwsza:
Mińsk Mazowiecki-Sendomierz

Mińsk Mazowiecki przed lokacją Sendomierza

Kiedy przechodzimy przez mostek na małej rzece Srebrnej w Mińsku Mazowieckim, trudno uwierzyć, że mijamy granicę dwóch samodzielnych niegdyś miast, a mianowicie Mińska i Sendomierza. Mińsk był tym organizmem, który z dwóch sąsiadujących ze sobą okazał się silniejszy i wchłonął w miarę swego rozwoju słabszy, pozbawiony istotnych ekonomicznych podstaw egzystencji. Aby zatem przeanalizować powstanie Sendomierza, należy pokrótce zapoznać się z historią Mińska.

Miasto powstało z osady targowej Mensko leżącej w Księstwie Czerskim – jednej z wcześniej powstałych w północno-wschodniej części dzielnicy mazowieckiej. Osada rozwinęła się na prawym brzegu rzeki Srebrnej, przy przeprawie, w pobliżu której krzyżowały się drogi z Mistowa do Karczewa i z Warszawy do Siedlec. Pogranicze pól uprawnych i lasu, dobre warunki wymiany towarowej stwarzały możliwości szybkiego rozwoju osady, której właściciel Jan z Gościańczyc uzyskał dla niej w roku 1421 prawa miejskie. Wytyczeniu podlegał plan charakterystyczny dla miast średniowiecznych typu otwartego – prostokątny rynek z wychodzącymi z narożników ulicami, który zachodnią pierzeją oparty był o rzekę. Północna pierzeja rynku przebiegała wzdłuż traktu warszawskiego, wschodnia miała z tyłu ulicę gospodarczą, a południowa równoległą uliczkę. W rozwidleniu drogi z Mistowa, na tyłach północnej pierzei rynku, w roku 1422 zbudowany został drewniany kościół i erygowana parafia. Miasto rozwijało się równolegle do rzeki.

Mińsk o wymienionym układzie ulic przetrwał do wieku XVI, tzn. do czasu, kiedy na drugim brzegu Srebrnej przy drodze karczewskiej powstał inny organizm miejski.

Sendomierz – znany z przywileju lokacyjnego – nie był umiejscowiony w terenie do czasu badań Mariana Benki, kiedy to został przez badacza sklasyfikowany, według zapisu z 1695 r., jako przedmieście mińskie.

Lokacja Sendomierza

Przywilej lokacyjny wydany został 26 stycznia 1549 r. przez Zygmunta Augusta według brzmienia aktu: „Dworzanom Stanisławowi, kasztelanowi krakowskiemu, Zygmuntowi, miecznikowi, i Mikołajowi Wolskim dla miasta Sendomierza w ich dobrach w pobliżu Mińska w ziemi liwskiej". Miasto otrzymało 2 jarmarki w roku w czasie świąt – 25 marca i 15 sierpnia – oraz targ w soboty. Sendomierz był więc miastem prywatnym rodziny Wolskich herbu Półkozic, a mianowicie synów Mikołaja Wolskiego, kasztelana sochaczewskiego i sandomierskiego (od roku 1535) oraz ochmistrza dworu Bony, za którego w roku 1521 wyszła za mąż Anna z linii Jana z Gościańczyc, piszącego się z Mińska, z Glinek, dziedziczka dóbr mińskich. Mikołaj Wolski był właścicielem i dzierżawcą majątków w ziemi sochaczewskiej i czerskiej. Dobra Mińskich i Wolskich zazębiały się i złożyły na powstanie fortuny magnackiej, która, obok dogodnych warunków terenowych i komunikacyjnych w okolicy Mińska, umożliwiła założenie miasta.

Usytuowanie dwóch miast w bezpośrednim sąsiedztwie było częstym zjawiskiem w czasach średniowiecznych. Wystarczy wymienić Kazimierz w Krakowie czy Stare i Nowe Miasto w Warszawie. Musiały jednak istnieć specjalne warunki, które decydowały o powstaniu takiego układu miejskiego.

Powstanie Sendomierza rzuca światło na wkład polskich feudałów w budowę miast renesansowych na prawobrzeżnym Mazowszu. Udział w nim Mikołaja Wolskiego, zdolnego dyplomaty i wojownika, założyciela linii piszącej się – po nabyciu Podhajec w ziemi halickiej – „de Podhajce et Mińsko", ma liczne analogie w działalności fundacyjnej innych magnatów.

Wolski był zaufanym dworu królewskiego, pierwszym doradcą Bony i prymasa Jana Łaskiego. Posiadał rozległe kontakty zarówno wśród dostojników polskich, jak i obcych. Łączyły go zażyłe stosunki z bratem papieża Leona X – Giulianim Medicim. Podróżował po Ziemi Świętej, Węgrzech, wielokrotnie objechał Włochy. Znał sztukę największych ośrodków renesansu w Europie. Stanowisko i zainteresowania Wolskiego tłumaczą dążenie magnata do założenia Sendomierza – ośrodka dóbr i siedziby rodu.

Przywilej lokacyjny podaje rok 1549 za datę założenia miasta, czyli datę o prawie rok późniejszą w stosunku do dnia śmierci właściciela (Wolski zmarł 18 maja 1548 r.). Można by więc sądzić, że inicjatorem uzyskania przywileju był jeden z jego synów. Jednakże z innych dokumentów wiadomo, że Anna z Glinek, wdowa po Mikołaju Wolskim, kasztelanie sandomierskim, wraz z synami, kustoszem krakowskim Stanisławem, Mikołajem i Zygmuntem Wolskimi, wykonując wolę męża, postawiła kaplicę przy kościele Bożego Ciała, której fundację zatwierdził Benedykt Izbieński, biskup poznański, dnia 4 lipca 1548 r. Można zatem sądzić, że mamy do czynienia z zamierzoną działalnością Wolskiego, który nie zdążył swych planów urzeczywistnić, a które z jego woli realizuje żona. Nie dotrwały do naszych czasów szkoła i szpital założony przez Annę w roku 1557 oraz kościoły, o których istnieniu wiadomo ze źródeł. Nazwa miasta, według przypuszczeń Mariana Benki, nadana została dla uczczenia pamięci ojca – kasztelana sandomierskiego.

Kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, znajdujący się po północnej stronie mińskiego rynku. Fot. z 1953 r.

Źródło: Narodowy Instytut Dziedzictwa (dalej: NID), A. Lutostańska, *Mińsk Mazowiecki. Województwo warszawskie. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta*, (dalej: Studium), Warszawa 1954 r. (mps)

Rozplanowanie Sendomierza i teoretyczne podstawy planu miasta

Granicę miasta od wschodu stanowiła rzeka, od północy tereny dworskie, od zachodu i południa nie wykraczało ono prawdopodobnie poza bloki prostokątnego rynku (obecnie pl. Kilińskiego). Ze środka południowej pierzei rynku wyprowadzono ulicę łączącą rynek z traktem karczewkim, a z punktu ich połączenia – ul. Wronią, schodzącą do rzeki. Wzdłuż północnej pierzei przechodził stary trakt warszawski, z którego pozostały odcinki w postaci ul. Błonie na terenie Mińska i ul. Topolowej na terenie Sendomierza, na osi której znajduje się pałac. Południowe i zachodnie naroża rynku nie otrzymały wylotów ulicznych.

Jędrzej Święcicki, który w *Opisie Mazowsza* z roku 1657 stwierdza: „Mińsk najludniejsze w tych stronach miasto posiadające dwa znakomitych panów pałace", ma zapewne na myśli pałac w Mińsku, który nie dotrwał do dzisiejszych czasów, oraz pałac w Sendomierzu. W XVI w. powstał w miejscu drewnianego kościoła nowy – murowany, spalony na początku XVII w. i odbudowany oraz następnie rozbudowany na początku XIX stulecia. To istniejący kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Poza kościołem w Mińsku i pałacem nie zachowała się dawna zabudowa, po której pozostało tylko rozplanowanie bloków.

Niewyjaśniona natomiast jest sprawa zabudowy północnej pierzei rynku sendomierskiego. Mogła ona istnieć i ulec zniszczeniu w czasie budowy szosy, która przecięła rynek w roku 1823, lub mogło jej w ogóle nie być. W drugim wypadku optycznym zamknięciem pierzei byłby drzewostan parku pałacowego – układ podkreślający związanie miasta z siedzibą jego właścicieli.

W pierwszej połowie XIX w. Sendomierz należał do rzędu tych miast Królestwa Kongresowego, które objęte zostały regulacją Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Trudno zatem stwierdzić, które elementy rozplanowania pochodzą z epoki renesansu, które natomiast są wynikiem regulacji.

Rozplanowanie Sendomierza nasuwa na myśl plan istniejący we Florencji, a mianowicie plan placu św. Anuncjaty obudowany w XV i XVI w., gdzie czwartą pierzeję stanowi kościół. Ze środka przeciwległej kościołowi pierzei wybiega ulica będąca osią symetrii placu i kościoła podkreślającego jego dominującą rolę.

Z powyższego zestawienia nie należy wyciągać wniosku o wspaniałości założenia sendomierskiego, które w porównaniu z planami miast zachodniej Europy jest bardzo skromne, ale można podkreślić jego stylową przynależność do epoki renesansu. W Sendomierzu zwraca uwagę przede wszystkim osiowość i symetria rynku w stosunku do ul. Piłsudskiego oraz usytuowanie pałacu na osi, jaką stanowi dawna droga warszawska, kompozycyjnie związana z miastem, które stało się punktem węzłowym w układzie komunikacyjnym okolicy.

Wiele spośród licznych w wieku XVI, w większości prywatnych lokacji na prawobrzeżnym Mazowszu, nieposiadających ekonomicznych warunków egzystencji, zeszło z czasem do roli wsi, jak na przykład Jeruzal

Fasada neobarokowego kościoła pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, znajdującego się po północnej stronie rynku. Świątynia została przebudowana w latach 1908-1911 według projektu architekta Józefa Piusa Dziekońskiego. Dobudowano wówczas boczne wieże i nawy. Parafia została erygowana w 1422 r. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

czy Kuflew. Inne natomiast, jak Siennica, Stanisławów czy Sendomierz, rozwijający się razem z Mińskiem, egzystowały i rozrastały się.

Lokacja Sendomierza wyprzedzała powstanie miast – Głowowa (w 1570 r.) oraz Zamościa (w 1580 r.) i jest bodajże najstarsza w dobie renesansu w Polsce. Miasto posiadało cechy świadomej, osiowej kompozycji planu. Zabudowa została skoncentrowana wokół czworobocznego rynku i wybiegającej z niego drogi karczewskiej.

Nieznane jest usytuowanie ewentualnego kościoła i ratusza oraz głębokość bloku i działki rynkowej. Niemniej hipotetyczna rekonstrukcja ukazywałaby plan miasta w formie prostokąta z rynkiem kwadratowym w środku, na co wskazywałyby trzy równe długości: ul. Piłsudskiego, ulicy do rzeki, ulicy do dworu, mierzone od centralnie położonego rynku.

Sendomierz wyróżniały z masy miasteczek wzorowanych na układach miast średniowiecznych indywidualne podstawy rozplanowania przestrzennego. Związki z renesansową urbanistyką włoską i wczesna data powstania miasta pozwalają sądzić, że jego projektantem był jeden z architektów pracujących przy dworze królewskim lub poznanych przez Mikołaja Wolskiego w wyniku kontaktów zagranicznych.

Dalsze losy Sendomierza i Mińska

Z epoki renesansu pozostał do czasów obecnych plan miasta i pałac położony na lewym brzegu Srebrnej. Krótki okres istnienia samodzielności Sendomierza tłumaczyć należy rezydowaniem Wolskich w Lanckoronie i lepszymi warunkami rozwoju Mińska.

Bryła zachowanego pałacu i rozplanowanie parku wskazują na formy architektoniczne stosowane około połowy wieku XVII. Nie wiadomo, jak wyglądał pałac XVI-wieczny, który być może uległ zniszczeniu w pierwszych latach wieku następnego, podobnie jak kościół parafialny. Pomimo późniejszych przebudowań można odczytać bryłę XVII-wiecznego pałacu. Założony na prostokącie z czterema narożnymi alkierzami, dwukondygnacyjny z wielką sienią przelotową (jak w Białej Podlaskiej i Nieborowie), sklepioną kolebkowo, z której wyjście prowadziło na kilkunastometrowy taras nad wodą. Od strony traktu znajdował się dziedziniec podjazdowy z klombem.

Przebudowę pałacu należy wiązać z fundacjami wnuka Mikołaja Wolskiego – również Mikołaja, marszałka wielkiego koronnego (zmarłego w roku 1630), o którym wiadomo, że sprowadzał rzemieślników, budował kościoły i pałace, między innymi klasztor na Bielanach pod Krakowem.

Park typu francuskiego założony został na osiach ustawionych prawie prostopadle do elewacji bocznej pałacu, rozpostarty w kierunku północnym, być może z powodu rozlewisk Srebrnej. Podobne założenie ogrodu na bocznej

Widok na kościół Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i ul. Ogrodową z prawego brzegu rzeki Srebrnej, będącej naturalną – wschodnią granicą historycznego Sendomierza. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Wschodnia pierzeja mińskiego rynku, będąca naturalnym przedłużeniem ul. Rokossowskiego (obecnie ul. Siennicka). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

osi pałacu występuje również w Ujazdowie powstałym między rokiem 1619 a 1632.

Omówiony stan parku trwał do wieku XIX, kiedy regulacja Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych zmieniła ogólny charakter miasta i terenów dworskich. Budowa szosy Warszawa – Brześć w roku 1823 oraz umiejscowienie siedziby władz powiatowych w Mińsku wpłynęły na rozwój miasta oraz na rozbudowę pałacu.

Budowa szosy naprostowała bieg drogi wschód – zachód, która przechodzi obecnie z nachyleniem większym ku południu w stosunku do stanu poprzedniego. Wzdłuż drogi zaczęła powstawać regulowana przepisami zabudowa miejska.

Oto, co pisał o mieście Julian Ursyn Niemcewicz w roku 1828: „Do Mińska jedzie się lasami. Gdzieniegdzie w wytrzebionych zaroślach nowe osady, wlokące się dymy oznaczają gburów palących węgle. Mińsk lubo stolica powiatowa, nie bardzo wzrasta, nie ma żadnej fabryki, żadnego gmachu, prócz obszernego pałacu, który dzisiejszy dziedzic p. Jezierski odnowił, ozdobił wodami i klombami". Odnowienie polegało na nadaniu pałacowi form klasycystycznych, nadbudowie drugiego piętra i rozplanowaniu parku w stylu angielskim.

W ostatniej ćwierci XIX w. z inicjatywy nowego właściciela Seweryna Doria-Dernałowicza odnowiono pałac, który uległ częściowemu zniszczeniu w czasie powstania w 1831 r. Wybudowano również sieć kanałów w parku pałacowym. W latach tych tereny dworskie uległy parcelacji pod zabudowę miasta rozwijającego się między szosą a nowopowstałą linią kolei żelaznej. Obok drewnianych domów powstał wówczas szereg murowanych, czynszowych kamienic, które do dziś nadają Sendomierzowi charakter miejski.

Rozrastający się Mińsk stopniowo pochłaniał Sendomierz. W zniszczonym, skromnym mieście powiatowym trudno odnaleźć dzisiaj renesansowy Sendomierz, po którym pozostał jedynie plan miasta oraz przebudowany pałac z parkiem.

Północna i wschodnia strona rynku. Widok na skrzyżowanie ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska) i przedłużenie ul. Rokossowskiego (obecnie ul. Siennicka). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Zachodnia pierzeja mińskiego rynku, zamknięta od strony północnej ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Część druga:

Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta Mińska Mazowieckiego

Wprowadzenie

Studium niniejsze ma na celu ukazanie historii miasta Mińska Mazowieckiego pod kątem rozwoju urbanistycznego jego obszarów.

Na układ przestrzenny Mińska złożyły się dwa organizmy miejskie – Mińsk i Sendomierz. Mińsk był miastem lokowanym w początku XV w. w miejscu starej osady, natomiast Sendomierz założony był w połowie XVI w. przy trakcie karczewskim. Miasta oddzielone wąską rzeczką istniały zupełnie niezależnie, a dopiero okres rozwoju przestrzeni miejskich w XIX stuleciu przyniósł ich scalenie.

Można odnaleźć w Mińsku fragmenty starej zabudowy, jednak brak przekazów ikonograficznych i kartograficznych sprzed 1850 r. utrudnia zrekonstruowanie obrazu miasta.

Niniejsza praca została oparta na dotychczasowych nielicznych opracowaniach, archiwaliach i planach przestrzennych regionu Mazowsza z II połowy XVIII i XIX w., a przede wszystkim na analizie planu miasta (z 1867 r.), który pozwala poznać historyczne zagospodarowanie przestrzenne omawianego obszaru.

Położenie Mińska Mazowieckiego

Mińsk Mazowiecki (dla ułatwienia stosowana będzie nazwa Mińsk) to miasto powiatowe znajdujące się w województwie mazowieckim, położone przy szosie warszawskiej i trasie kolei relacji Warszawa – Siedlce, oddalone 36 km na wschód od Warszawy i Wisły.

Południową granicę miasta stanowi rzeka Mienia, płynąca wzdłuż wsi: Marianka, Huta Mińska, Cielechowizna, Chochoł

Widok w kierunku Siedlec od północnej strony mińskiego rynku. Skrzyżowanie ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska) z ul. Kościelną. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Ul. Kościelna wychodząca z północno-wschodniego narożnika mińskiego rynku – widok z ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska) w kierunku cmentarza. Po lewej stronie widoczny mur okalający kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

i Maliszew. Od zachodu granicę miasta wyznacza część wsi Kędzierak Duży. Następnie linia graniczna biegnie skrajem wydm do wsi Choszczówka, skąd kieruje się ku północnemu-wschodowi i wschodowi, zostawiając po stronie zachodniej wsie Arynów, Królewiec, Wólkę Mińską, Karolinę, folwark Natolin do Osin-Folwarku. Stąd schodzi na południe wzdłuż linii prostej do granicy między wsiami Zakole i Marianka. Miasto położone jest na ponad 4 tys. ha powierzchni, a rozciąga się w promieniu 4-5 km od centrum ośrodka miejskiego.

Miasto leży na wyżynie dyluwialnej, przechodzi w wyższy taras erozyjny pradoliny Wisły. Wschodnią jego część, która charakteryzuje się wyższym położeniem terenu, rozcinają doliny rzek Mieni i Srebrnej oraz ich dopływów. Ukształtowanie powierzchni jest urozmaicone, a teren pofalowany. Liczne cieki oddzielają od siebie mniejsze i większe pagórki. Największe wyniesienia terenu znajdują się we wschodniej i północno-wschodniej części miasta. Ponadto ogólnemu spadkowi terenu po stronie zachodniej odpowiadają kierunki biegu rzek. Najwyższe punkty stanowią wydmy, które są w większości zalesione.

Duży obszar miasta leży na terenach mokrych. Oprócz wód powierzchniowych występują tu stawy i glinianki. Część południowa jest bardziej podmokła od północnej. Północno-wschodni fragment wzgórza charakteryzuje się najgrubszą warstwą suchą. Najbardziej suche miejsca znajdują się na terenie położonym wzdłuż działu wodnego między rzekami Mienią i Srebrną.

Największe znaczenie dla rozwoju Mińska miała rzeka Srebrna, wpadająca na południu miasta do Mieni, obecnie uregulowana na odcinku od szosy przy ul. Warszawskiej aż do torów kolejowych. Średniowieczne miasto Mińsk, które powstało na prawym brzegu Srebrnej, wybrało najlepsze tereny dla osadnictwa.

Osada targowa

Miasto Mińsk rozwinęło się z osady targowej położonej w ziemi czerskiej, znajdującej się na terytorium księstwa mazowieckiego. Tereny okoliczne były zamieszkałe od wieków, o czym świadczą odkrywane tam znaleziska pochodzące z czasów rzymskich.

W epoce feudalnej osada Mensko była jednym z najwcześniej powstałych osiedli w północno-wschodniej części dzielnicy mazowieckiej, co zapewne tłumaczyć można dogodnymi dla osadnictwa i zagospodarowania warunkami terenowymi.

Ziemie okoliczne to odpowiednie do uprawy piaski, lessy oraz bielice. Gleby te dawały możliwość prowadzenia wymiany towarowej i stwarzały tym samym dogodne warunki do powstania osady targowej. Stosunkowo duży obszar pokryty był jednak lasami. Te tereny zamieszkiwała ludność

Fragment owalnicy wczesnohistorycznej. Skrzyżowanie ul. Łysobyki (obecnie ul. Kościelna) z ul. Ogrodową. Na pierwszym planie przydrożny krzyż z 1912 r. z napisem: „Boże!!! Prosimy Cię przez śmierć i mękę Twoją krzyżową, odwróć od nas pijaństwo i rozpustę, a daj czystość i obyczai i miłość bratnią w narodzie". Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Widok na skrzyżowanie ul. Rokossowskiego (obecnie ul. Siennicka) z ul. Mireckiego, u zbiegu których znajdował się Rynek Górki (obecnie pl. Lotników Polskich). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

o przewadze pierwiastka mazurskiego, która obok rolnictwa korzystała także z dobrodziejstw lasu. Innym jej zajęciem było hutnictwo, na co wskazują nazwy takich pobliskich miejscowości, jak Ruda czy Huta Mińska.

Osada powstała na prawym brzegu rzeki Srebrnej, w miejscu, w którym zapewne znajdowała się przeprawa. Wskazuje na to układ ulic obecnego miasta, ukazujący fragment owalnicy wczesno-historycznej rozpostartej z północy na południe, wzdłuż rzeki przy drodze z Mistowa do Siennicy.

Mensko leżało w okolicy takich starych ośrodków miejskich, jak Liw, Latowicz i Garwolin, z którymi związane było administracyjnie i gospodarczo (handel).

Osada musiała być ożywionym ośrodkiem wymiany produktów rękodzielniczych, leśnych i rolnych oraz mieć znaczną ilość mieszkańców, skoro już w 1421 r. uzyskała prawa miejskie.

Lokacja miasta

Lepsze warunki rozwoju osady wiązały się z powstaniem nowych miast na Mazowszu i ożywieniem szlaków handlowo-komunikacyjnych między ośrodkami. Stary trakt z Warszawy biegł dzisiejszą ul. Topolową na osi pałacu aż do kanału przed dziedzińcem pałacowym, następnie skręcał ku południowi i przez przeprawę na Srebrnej wchodził w Rynek, wpadając w dzisiejszą ul. Błonie. Był on drogą często uczęszczaną, która przy przeprawie krzyżowała się z traktem do Karczewa i Mistowa.

Jan z Gościańczyc dla wsi dziedzicznej Mensko uzyskał od Janusza II Starszego, księcia mazowieckiego, przywilej lokacyjny datowany na 29 maja 1421 r., sporządzony według prawa chełmińskiego. Potwierdzenie przywileju w 1468 r. ustanowiło targ tygodniowy, trzy jarmarki w roku i zezwoliło miastu na posiadanie łaźni wolnej od opłat książęcych.

W tym okresie plan osady podlegał uregulowaniu i rozplanowaniu. W południowej części wrzeciona owalnicy nakreślony został prostokątny rynek (o wymiarach 95 x 140 m), północną pierzeją oparty o trakt Warszawa – Brześć. Stanowił w ten sposób rozszerzenie drogi z Mistowa do Siennicy, Latowicza, a dalej Lublina. Stosunkowo duży obszar rynku tłumaczyć można tym, że był on miejscem wymiany towarów. Wybiegające z jego narożników ulice, bloki i działki tworzyły charakterystyczny dla miast średniowiecznych układ przestrzenny, dający się odczytać ze stanu obecnego. Zachodni blok rynku oparty był o rzekę Srebrną, przez co miał dłuższe działki, a za południowym węższym blokiem przebiegała równolegle uliczka. Z tyłu wschodniego podwójnego bloku, włączonego w ciąg zabudowy równoległej do drogi lubelskiej oraz rzeki, biegła gospodarcza ulica.

Kapliczka przydrożna z końca XVIII w. stojąca przy skrzyżowaniu ul. Kościelnej z ul. Budowlaną. Prawdopodobnie w tym miejscu znajdował się zniszczony podczas potopu szwedzkiego drewniany kościół pod wezwaniem św. Krzyża. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

W północnej części wrzeciona przy rynku właściciele miasta wybudowali drewniany kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i erygowali parafię. Usytuowanie kościoła przy rynku nie należało do typowych rozwiązań urbanistycznych w okresie średniowiecza. Zapewne istniał również dwór, którego położenie jest nieznane. Miasto rozwijało się wzdłuż rzeki, drogi lubelskiej i tej prowadzącej z Warszawy do Brześcia. Ta ostatnia przebiegała pod większym nachyleniem ku południu, a jej pozostałości można dostrzec w ulicach Błonie i Topolowej. Na osi drogi Warszawa – Brześć w późniejszych latach został wzniesiony pałac, przebudowany w wieku XIX, który istnieje do dzisiaj.

Jak można sądzić na podstawie układu przestrzennego miasta, Mińsk był organizmem miejskim typu otwartego, nie mającym obwarowań. Obecny układ ulic, bloków i działek świadczy o zmianach w stosunku do stanu znanego z planu z drugiej połowy XIX w. Mińsk w głównym zarysie przestrzennym stanowi przykład dobrze zachowanego średniowiecznego rozwiązania urbanistycznego.

Narodziny konkurencji – Sendomierz

Drugim ważnym etapem w rozwoju miasta było powstanie Sendomierza, położonego na drugim brzegu rzeki Srebrnej. Zastanawiająca jest bliskość obu miast – odległość obu rynków wynosiła około 200 m – oddzielonych jedynie rzeczką. Powstanie Sendomierza znajdowało uzasadnienie w warunkach ekonomicznych, panujących na Mazowszu w połowie XVI w. Zaważyć również musiały podziały majątkowe właścicieli Mińska.

Anna Mińska z linii Jana z Gościańczyc, piszącego się z Mińska, sprzedała posiadłości położone na zachód od Mińska, które następnie nabył i zagospodarował w latach czterdziestych XVI w. Mikołaj Wolski herbu Półkozic, kasztelan sandomierski. Inżynier Marian Benko nazwę nowopowstałego miasta Sendomierz tłumaczy stanowiskiem kasztelana Wolskiego. Historia prosperity siedziby właściciela Sendomierza ma również związek z korzystnymi układami komunikacyjnymi regionu Mińska.

Z Karczewa ul. Piłsudskiego prowadził trakt do przeprawy rzecznej na Srebrnej w okolicy rynku głównego i dalej łączył się z drogą do Mistowa. Przy przeprawie trakt karczewski krzyżował się z drogą, biegnącą dzisiejszą ul. Błonie z Brześcia i dalej przechodzącą przez rynek główny koło kościoła, a następnie kierującą się do ul. Topolowej w stronę Warszawy. Miejsce skrzyżowania dróg znajdowało się w punkcie przeprawy na rzece Srebrnej pomiędzy kościołem a pałacem w Sendomierzu. Drogi te prowadziły z różnych stron Mazowsza przez Mińsk do Cegłowa, Siennicy, Mistowa oraz przez Sendomierz do Karczewa i Glinianki. Dodatkowo oba

Stara garncarnia znajdująca się w południowej części Rynku Górki (obecnie pl. Lotników Polskich), położona wzdłuż ul. Rokossowskiego (obecnie ul. Siennicka). Jej budowę datuje się na około 1776 r. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Dworek Michała Elwiro Andriollego znajdujący się przy ul. Stalina 173 (obecnie ul. Warszawska). Obiekt z pierwszej połowy XIX w. Wschodnia elewacja budynku. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

miasta znajdowały się na szlaku prowadzącym z Warszawy do Brześcia.

Dogodne położenie Sendomierza i wynikające z niego korzyści płynące z ruchu komunikacyjnego wykorzystali właściciele miasta – panowie Wolscy. Na osi drogi z Warszawy, u przeprawy komunikacyjnej przez rzekę Srebrną wybudowali pałac, którego zachowane formy architektoniczne wskazują na XVII-wieczne lub wcześniejsze pochodzenie. Pałac założony był na prostokącie z czterema narożnymi alkierzami, dwukondygnacyjny, z wielką sienią przelotową, sklepioną kolebkowo, która prowadziła do tarasu oddalonego kilkanaście metrów od stawu. Od strony traktu warszawskiego znajdował się dziedziniec podjazdowy. Rozległy park założony był na szeregu osi ustawionych prawie prostopadle do bocznej elewacji pałacu i osi pałacowej, a więc z boku budowli. Podobne założenie ogrodu na bocznej osi tego rodzaju budowli występuje m.in. przy pałacu w Ujazdowie w Warszawie.

Droga przechodząca przez dziedziniec i rozlewiska Srebrnej nie pozwalała na rozplanowanie parku na głównej osi pałacu. Z tego powodu założenia parkowe zostały zepchnięte w kierunku północnym. Park typu regularnego, francuskiego, założony z rozmachem, odznaczał się dużymi walorami planistycznymi. Dlatego uznać należy, iż siedziba w Sendomierzu wzniesiona została przez zamożną i ustosunkowaną wówczas rodzinę Wolskich, kasztelana Mikołaja lub jego synów w połowie XVI w.

Przywilej króla Zygmunta Augusta dla miasta dziedzicznego Sendomierza otrzymali 26 stycznia 1549 r. Stanisław, Zygmunt i Mikołaj Wolscy – trzej synowie Mikołaja Wolskiego, kasztelana sandomierskiego, ochmistrza dworu królowej Bony. Przywilej ten nadawał Sendomierzowi dwa jarmarki w roku w czasie świąt – 25 marca w dzień Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny i 15 sierpnia w dniu Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, oraz targi w soboty.

Rynek o wymiarach 85x130 m ulokowany został w północnej części Sendomierza. Podobnie jak rynek miński oparty był on o drogę z Warszawy do Brześcia. Jego narożniki pozostały zamknięte, nie wyprowadzono z nich ulic, jedynie z południowej pierzei wychodziła ulica łącząca rynek z traktem karczewskim.

Założenie przestrzenne Sendomierza, pomimo późniejszych zmian, stanowi, według Stanisława Herbsta, najstarsze tego typu rozwiązanie urbanistyki renesansowej w Polsce.

Obecnie środek rynku sendomierskiego zajmuje skwer z drzewostanem z połowy XIX w., co pozwala przypuszczać, że rynek ten od tego czasu nie miał znaczenia gospodarczego.

Miasto rozwijało się w połowie XVI w. po obu stronach rzeki i równolegle do niej. W połowie XVII w. Jędrzej Święcicki w *Opisie Mazowsza* podawał następującą charakterystykę miasta: „najludniejsze w tych stronach miasto posiadające dwa znakomitych panów pałace" – jeden w Sendomierzu, a drugi znajdujący się zapewne w Mińsku, którego usytuowanie trudno obecnie ustalić.

Dworek Michała Elwiro Andriollego przy ul. Stalina 173 (obecnie ul. Warszawska). Elewacja frontowa. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Dworek Michała Elwira Andriollego przy ul. Stalina 173 (obecnie ul. Warszawska). Widok elewacji bocznej i części tylnej. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

I Rzeczpospolita – współistnienie

Mińsk i Sendomierz, oddzielone jedynie rzeką, współistniały jako oddzielne organizmy miejskie. Jest to fakt mający analogię. Tak samo funkcjonowały obok siebie Kazimierz i Kraków, Stare i Nowe Miasto w Warszawie[1].

W kwestii demografii ludności miejskiej dysponujemy danymi niepełnymi. Lustracja z 1576 r. na temat Mińska podaje: „Miasto płaciło 20 florenów szosu, od rzemieślników 17 florenów, 105 florenów czopowe, posiadało 39 łanów, 3 młyny". Informacje powyższe pozwalają obliczyć przybliżoną ilość mieszkańców, która oscylowała wokół 600 osób. Na podstawie tych danych można przypuszczać, że Mińsk był istotnym ośrodkiem gospodarczym dla okolicy. Ogólne polepszenie jego stanu pod względem gospodarczym wpłynęło zapewne także na rozwój budownictwa w tym mieście w XVI w.

Na miejscu drewnianego kościoła parafialnego w Mińsku została wybudowana nowa świątynia. Ukośne usytuowanie kościoła wobec rynku tłumaczyć można faktem, iż droga, przy której się on znajdował, przebiegała z większym pochyleniem ku północy niż obecna szosa. W 1909 r. znany warszawski architekt Józef Pius Dziekoński dokonał przebudowy świątyni w stylu neobarokowym – dobudowano nawy boczne i wieże. Korpus główny pozostał w stylu renesansowym o reminiscencjach gotyckich.

Przy kościele znajdowały sie kaplice: Wolskich, założona w 1548 r., Rąbkowskich, ufundowana w 1608 r., oraz Mińskich. Świątynia została odrestaurowana przed rokiem 1629 (wizytacja biskupa Stanisława Łubieńskiego) i w takim stanie przetrwała do XX w. O świątyni w kształcie krzyża pisali Michał Baliński i Tymoteusz Lipiński w *Starożytnej Polsce*. Parafia mińska należała do dekanatu liwskiego i obejmowała w 1540 r. 19 wsi, a w 1610 r. 21 wsi.

Nie dotrwały do obecnych czasów szkoła i szpital – założone przez Annę Mińską w roku 1557. Szpital znajdował się zapewne przy ul. Błonie, a łąka należąca do szpitala na północ od szosy (ul. Warszawskiej). Tę tezę potwierdzają dzisiejszy układ przestrzenny, a także plany z XIX w.

Materiały archiwalne pochodzące z XVIII i XIX w. sugerują jednak istnienie trzech kościołów: szpitalnego pod wezwaniem św. Ducha, znajdującego się zapewne poza terenem miasta, a także św. Krzyża i św. Stanisława – oba według przypuszczeń inż. Mariana Benki położone były na terenie Sendomierza, a żaden z nich się nie zachował.

W połowie XVII w. miasto uległo zniszczeniu, jak można przypuszczać na podstawie spadku stanu ludności, bowiem w 1676 r. zamieszkiwało w nim tylko 257 mieszkańców. Po wojnach szwedzkich w trzeciej ćwierci XVII w. kolejni właściciele Mińska przebudowali alkierzowy pałac.

Mimo niekorzystnych zjawisk w drugiej połowie XVIII w. w Mińsku dały się

[1] W okresie międzywojennym społeczność żydowska przechowywała pamięć o istnieniu dwóch miast, określając dawny Sendomierz, czyli pl. Kilińskiego, mianem „jene sztot" (tamto miasto), a miński rynek – „di sztot" (to miasto) [przyp. red.].

Stary trakt, na osi którego znajduje się pałac. Widok z ul. Topolowej na bramę wjazdową do pałacu Dernałowiczów.
Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Aleja wjazdowa prowadząca do pałacu Dernałowiczów, zwieńczona pozostałościami bramy z 1874 r.
Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

zauważyć zmiany. Miasto rozszerzyło się w kierunku południowym – w granicach organizmu miejskiego znalazła się wieś Górki (ostatni raz wymieniana w roku 1750). Na uwagę zasługuje układ rynku z wychodzącymi z narożników ulicami, zachowującymi rozwiązania średniowiecznego planu. Rynek sendomierski posiadał rolę poboczną w stosunku do głównego. Przy nim zachowała się stara zabudowa pierzei południowej.

Zapewne dla ożywienia miasta na prośbę dziedzica Piotra Borzęckiego, podstolego koronnego, Stanisław August w roku 1786 „wyznaczył jarmarki, aby odprawiały się cztery razy do roku, targi zaś w środę".

W początku XIX w. miasto uległo zniszczeniu. Postoje wojsk, podatki, na które uskarżała się ludność, wpłynęły na opuszczanie przez mieszczan obszarów miejskich i zasiedlanie peryferii.

Wzrost znaczenia i rozbudowa (XIX-XX w.)

Czynniki takie, jak budowa szosy brzeskiej na odcinku Warszawa – Siedlce w roku 1823, umiejscowienie w Mińsku siedziby władz powiatowych oraz budowa linii kolejowej relacji Warszawa – Terespol wpłynęły na wzrost znaczenia miasta i uczyniły z niego jeden z czołowych ośrodków administracyjnych i komunikacyjnych w województwie.

Nowy trakt bardziej niż dawna szosa ukierunkował bieg drogi z zachodu na wschód. Odznaczał się nachyleniem ku północy i południu. Zachodni odcinek drogi (obecnie ul. Topolowej) miał na osi pałac, zaś wschodni odcinek (ul. Błonie) znajdował się u wylotu rynku, który został zabudowany w roku 1876. Budowa tzw. traktu brzeskiego znacznie przyczyniła się do rozwoju miasta na linii wschód – zachód.

Ważnym wydarzeniem w historii miasta było przeniesienie do Mińska władz powiatowych. Projekt siedziby starostwa, sporządzony w 1837 r., ukazywał preferowany charakter zabudowy. Nie został on jednak nigdy zrealizowany. Dopiero w latach 1847-1853 znany architekt Henryk Marconi wzniósł piętrową kamienicę przy rynku sendomierskim w pobliżu pałacu. W tym czasie miasto wyróżniało się już pod względem rozbudowy wśród ośrodków konkurencyjnych, takich jak Siennica i Stanisławów.

Spośród budowli z XIX w. dotrwały do naszych czasów następujące obiekty: wyżej wspomniany budynek urzędu powiatowego, szereg domów przy ul. Warszawskiej – szkoła (Warszawska 46), poczta (Warszawska 53), dworek Andriollego (Warszawska 173)[2].

Zabudowa była normowana przepisami, a duża liczba pożyczek na budowę domów świadczyła o wzroście ruchu budowlanego. W drugiej ćwierci XIX w. także pałac uległ przebudowie w stylu klasycystycznym. Dobudowano wtedy drugie piętro, zmieniono układ

[2] Podana numeracja dotyczy lat 50. XX w.

Pałac Dernałowiczów – elewacja frontowa. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Pałac Dernałowiczów – elewacja tylna i boczna. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

skrajnych osi. Park zaś został rozplanowany na nowo w stylu romantycznym.

Granice parku wytyczał od zachodu folwark (zabudowania gospodarcze i ziemie uprawne), od strony północnej okalał go sad. Od strony wschodniej biegła ul. Kościelna, a od południa szosa. Na osi pałacu od strony wjazdu znajdował się dziedziniec wraz z okrągłym klombem, a od strony miasta rozlewisko rzeki tworzące staw. Ponadto rozmieszczono w parku symetrycznie wierzby i kępy drzew.

Prawie prostopadle od elewacji bocznej pałacu rozchodziły się osie parku w kierunku północnym. Główna oś dominująca nad pozostałymi wielkością założenia przebiegała aleją świerkową, między dwoma kanałami, których brzegi wysadzono grabami i wysokimi krzewami. Aleje i stawy miały walory perspektywiczne. Prostopadle do osi głównej, a prawie równolegle do pałacowej, prowadziła droga mająca w przedłużeniu staw. Między drogą a osią pałacu można było spotkać szereg wytyczonych przez alejki kwater z trawnikami. W parku znajdowały się także licznie rozmieszczone kępy krzewów niskich, wysokie drzewa, boskiety i klomby. Drzewostan parku należał do bogatych. Występowały w nim różne gatunki: akacje, brzozy, graby, jesiony, klony, lipy, modrzewie, sosny, świerki i wierzby.

Precyzyjne określenie daty powstania ogrodu nie jest możliwe. Jak wskazują ślady pierwotnego rozplanowania, był on kwaterowy, ośmiopolowy. Takie rozwiązania przyjęły się w Polsce w okresie nowożytnym (od połowy XVI do końca XVIII w.). Widniejąca na planie miasta z 1856 r. podobizna ogrodu odnosi się do pierwszej połowy XVIII stulecia. Ma czytelny rozdział kwater płaskich i wysokich oraz chętnie stosowany wówczas motyw akcentu architektonicznego kończącego aleję centralną.

Wzajemny stosunek pałacu i ogrodu natomiast wskazuje na wcześniejszą proweniencję tego założenia. Ogrody leżące na osi poprzecznej w stosunku do głównej osi pałacowej znajdują się np.: w Ujazdowie, Woli Justowskiej, Puławach czy Oleszycach. System wodny nie wchodził pierwotnie w zakres kompozycji. Włączony doń został prawdopodobnie dopiero w początkach XIX stulecia, co potwierdza wzmianka następującej treści: „Obszerny pałac, który dzisiejszy właściciel p. Jezierski odnowił, ozdobił wodami i klombami". (J. U. Niemcewicz, *Podróże historyczne*).

Zarówno zmiana ogrodu na angielski park, jak i nadanie pałacowi form klasycystycznych stanowiły o jego generalnej przebudowie i były dziełem Stanisława hrabiego Jezierskiego, właściciela Mińska po 1807 r. System wielkich kanałów na rzece Srebrnej, rozszerzenie i renowację pałacu datuje się na lata 80. XIX w., czyli czasy, gdy właścicielem pałacu był Seweryn Doria-Dernałowicz. Alkierze pałacu sprowadzone zostały do roli ryzalitów, między którymi powstały tarasy. Podwyższono też pałac o niskie piętro.

Następnym niezwykle ważnym elementem dla rozwoju miasta, zwłaszcza jego południowej części, była budowa kolei warszawsko-terespolskiej, uruchomionej w 1867 r. Wokół niej w końcu wieku XIX skupiło się osadnictwo, które nie byłoby możliwe bez parcelacji dóbr mińskich przeprowadzonej przez Seweryna Doria-Dernałowicza. Właściciel Mińska użytkował wówczas północne tereny, odznaczające się lepszymi glebami, natomiast parcelacja

Pałac Dernałowiczów – elewacja ogrodowa. Ostatnim właścicielem pałacu, miasta i dóbr ziemskich – Mińsk – był od 1870 r. Seweryn Doria-Dernałowicz, któremu budynek i park zawdzięczają swoją nazwę. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Widok na park i rzekę w najbliższych okolicach pałacu Dernałowiczów. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

objęła tereny torfiaste, leżące na południe i zachód od Sendomierza. Mińsk w tamtym okresie zamieszkiwało około 4 tysiące mieszkańców.

Czwarta część XIX w. była okresem dalszego, lecz chaotycznego rozwoju urbanistycznego na terenach parcelowanych – między szosą i linią kolejową. Powstała wówczas fabryka Konstantego Rudzkiego. Rozbudowa Mińska według planu Jackiewicza w latach 1876-1879 nie cechowała się żadną koncepcją urbanistyczną.

W ostatnich latach XIX w. zabudowa objęła tereny wsi Goździk i tzw. Piaski, gdzie powstały chaotycznie rozplanowane mieszkania dla robotników. Wtedy intensywnie osiedlano się na terenach objętych zabudową w okresie poprzednim. Zarówno ul. Piłsudskiego, jak i ul. Warszawska nabrały charakteru usługowego. Na nich koncentrowało się życie handlowe. W latach tych zniszczeniu uległa stara drewniana zabudowa, a na jej miejscu powstały nowe, murowane domy, kamienice dwupiętrowe utrzymane w stylach historycznych. Do miasta przyłączono wieś i część dóbr ziemskich Florencja, gdzie podobnie jak na Stankowiznie powstała zabudowa typu willowo-letniskowego.

Fakt, iż Mińsk i Sendomierz posiadała jedna rodzina – Jezierscy, a następnie Doria-Dernałowiczowie – wpłynął między innymi na to, że oba miasta połączyły się w jeden ośrodek. Bardziej żywotny okazał się Mińsk, który urastając do roli centrum handlowego, wchłonął Sendomierz skupiający życie administracyjne.

W XX w. ziemia dworska uległa procesom parcelacyjnym. Z północno-zachodniej części został wydzielony ogromny obszar ziemi, przeszło 100 ha, który otrzymał nazwę hipoteczną: Miasto-Ogród Mińsk. W jego obręb zostały włączone również następujące dzielnice: Pohulanka (między wschodnią granicą miasta a koszarami), Osiedle Mińsk (za torem kolejowym, na zachód od szosy Siennickiej), Mała Anielina (we wschodniej części omawianego obszaru oraz za szpitalem przy ul. Błonie).

Zelektryfikowanie w latach trzydziestych linii kolejowej na trasie Warszawa – Mińsk spowodowało, że na terenie miasta osiedliła się duża liczba ludności pracującej w stolicy. Nastąpił wzrost liczby mieszkańców, a wraz z nim rozwój miasta i parcelacja terenów potrzebnych do zabudowy. Jednakże duży obszar pozostawał jedynie wyznaczony pod budowę – projekty te nie zostały zrealizowane. W roku 1900 w Mińsku zamieszkiwało 4100 osób, w 1921 – 10 500, a w 1931 – 13 500. W roku 1946 liczba mieszkańców spadła do 10 023 osób.

W czasie drugiej wojny światowej zniszczeniu uległa duża liczba starszych budynków, [szczególnie tych znajdujących się na terenie getta mińskiego – przyp. red.], pozostało natomiast dawne rozplanowanie i założenie urbanistyczne miasta świadczące o średniowiecznej metryce terenu.

Aleja spacerowa w parku Dernałowiczów. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Wnioski dla projektanta

Zagadnienia wymagające opracowania architektonicznego:

1. Zabezpieczenie elementów zabytkowej zabudowy i podkreślenie ich przez odpowiednie skomponowanie z otoczeniem.

2. Uzupełnienie niezabudowanych parcel budownictwem utrzymującym charakter zabudowy miasta.

3. Dążenie do zagęszczenia zabudowy, niedopuszczenie do rozszerzenia miasta, które zajmuje wystarczająco rozległe tereny miejskie.

Obiekty zabytkowe rozmieszczone w różnych punktach miasta nie tworzą dzielnicy. Są to: pałac, kościół, dworek Andriollego, dwie kamienice klasycystyczne, dom projektu Henryka Marconiego (dawne starostwo), figura przydrożna [znajdująca się między cmentarzem a parkiem – przyp. red.] oraz niektóre kamienice z końca XIX w. Tak znikoma liczba zabytków wymaga tym bardziej troskliwego zabezpieczenia.

Zachowania wymagają stare założenia urbanistyczne:

1. Zabudowa rynku głównego jest całkowicie zniszczona. Na jej miejscu powinna powstać nowa, skupiająca budownictwo mieszkaniowe o charakterze nowoczesnym albo stylizowanym na typ kamienic, jakie istniały w rynkach na Mazowszu, na przykład 3-kondygnacyjna, 3-osiowa, kalenicowa. Należy zachować zabytkowe założenie rynku średniowiecznego i ulic. Układ działek obecnie wykazuje zmiany, ale przy projektowaniu nowej zabudowy można oprzeć się na planie z drugiej połowy XIX w., który dokumentuje jeszcze dawny układ działek, charakterystyczny dla wieków średnich. Ze względu na duże wymiary rynku jego środek może być zajęty (zagadnienie urbanistyczne) przez dwukondygnacyjny budynek o charakterze usługowym. Niniejszy problem wymaga jednak zastanowienia, ponieważ na rynku odbywają się targi, dla których w wypadku zabudowy należałoby znaleźć miejsce.

2a. Pałac i park nad rzeką stanowią cenny zespół zabytkowy, który może być wykorzystany jako ośrodek życia kulturalnego. Pałac wymaga opieki konserwatorskiej. Należy zachować i zatroszczyć się o stary drzewostan w parku, który można włączyć w życie miasta. Sąsiednie budynki należące do zespołu szkół zawodowych mogą zostać powiązane pod względem planistycznym z pałacem i parkiem. Warto pamiętać, że park, zachowujący założenie z drugiej połowy XIX w., ma walory również zdrowotne i widokowe.

2b. Wnioski zawarte w recenzji prof. Gerarda Ciołka dotyczące założenia parkowego: „istniejący stan ogrodu wyklucza jakiekolwiek sugestie rekonstruktorskie. Wnioski konserwatorskie powinny zmierzać w kierunku uporządkowania i nadania właściwego wyrazu koncepcji ogrodowej z drugiej połowy XIX w. W szczegółowych zaleceniach podkreślić należy konieczność przeprowadzenia melioracji, konserwacji urządzeń wodnych,

Park Dernałowiczów. Widok z mostu na ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska), staw i rzekę Srebrną. Obecnie forma kompozycyjna parku nosi charakter nadany mu w XIX w., gdy został ukształtowany w stylu romantycznym. Z trzech stron otoczony jest ciągiem stawów połączonych jazami. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Widok na ulicę Topolową od strony pałacu Dernałowiczów. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

umocnienia brzegów i rekonstrukcji kanałów, uzupełnienia drzewostanu i zakrzewienia, odnowienia trawników, regulacji i rektyfikacji dróg. Ewentualne uzupełnienia sieci drożnej mogą wyniknąć z nowego programu użytkowego parku. Niezbędne są ponadto dokładne pomiary sytuacyjno-wysokościowe, inwentaryzacja dendrologiczna oraz badania hydrologiczne".

3. Rynek Górki położony w niewielkiej odległości od rynku głównego mógłby skupiać życie społeczne. Proponuje się zabudowę piętrową w pierzejach, w którą można wkomponować chałupy pierzei południowej, lub rozplanować nowe budownictwo piętrowe. (W tym wypadku należałoby sporządzić dokumentację rozbieranej pierzei).

4. Rynek sendomierski wymaga w pierzejach zabudowy zwartej, wkomponowującej budynek Marconiego. Może koncentrować życie administracyjne. Całość przestrzennego założenia rynku sendomierskiego z wychodzącą ze środka pierzei południowej ul. Piłsudskiego (wcześniej Karczewska) ze względu na rolę historyczną – jako najstarsze tego typu rozwiązanie urbanistyki renesansowej w Polsce – należy zachować. Skwer, chociaż zaciemnia całość układu renesansowego, może być pozostawiony. Należy zrekonstruować południowo-wschodni narożnik rynku, który został zlikwidowany przez zniszczenie jego zabudowy i przeprowadzenie ulicy między nim a ulicą Piłsudskiego. Zadaniem rekonstrukcji jest odtworzenie w całości założenia rynku, zaś zabudowa narożnika może być dowolna. Najbardziej odpowiedni byłby typ kamienicy piętrowej murowanej dla wszystkich pierzei rynku. Natomiast gdyby zabudowa narożnika utrudniała komunikację, problem można rozwiązać przez usunięcie części skweru, jako elementu mniej cennego od całości założenia, a dla ruchu pieszego – wybudowanie kamienicy narożnej typu przelotowego.

5. Wychodząca z rynku ul. Piłsudskiego ze względu na różnorodność zabudowy wymaga ujednolicenia. Wskazany byłby typ kamienicy dwu-trzykondygnacyjnej z urządzeniami usługowymi. Należałoby wypełnić niezabudowane parcele i zlikwidować skoki gabarytu – bowiem obok kilkupiętrowych murowanych kamienic występują drewniane parterowe domki.

6. Ulica Warszawska może mieć typ zabudowy luźny lub mieszany, ponieważ większość budynków mieści się w ogródkach, albo fragmentarycznie zwarty – w zależności od potrzeb miasta. Tereny położone przy torach kolejowych i w okolicach dworca mogą być zazielenione i przeznaczone pod zabudowę luźną o charakterze rezerwowym.

7. Układ komunikacyjny nadal obowiązuje. Ulica Warszawska będąca główną ulicą miejską wymaga odciążenia, co mogłoby być rozwiązane przez zbudowanie projektowanej obwodnicy w północnej części miasta[3].

W roku 1951 opracowano plan zagospodarowania przestrzennego Mińska Mazowieckiego, który uległ korekcie i podlegał nowemu opracowaniu przez biuro Miasto Projekt Stolica – Wschód w Warszawie. Niniejsze studium historyczno-urbanistyczne proponuje wytyczne konserwatorskie do przygotowanego planu miasta.

[3] Obecnie jej realizacja dobiega końca [przyp. red.].

Budynek klasycystyczny projektu H. Marconiego, wybudowany w latach 1847-1853, znajdujący się w rynku sendomierskim (obecnie pl. Kilińskiego). Widok od ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska). Dziś m.in. siedziba sanepidu. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Budynek klasycystyczny projektu H. Marconiego, wybudowany w latach 1847-1853, znajdujący się w rynku sendomierskim (obecnie pl. Kilińskiego). Widok od ul. Świerczewskiego (obecnie ul. Piłsudskiego). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Widok na rynek sendomierski (obecnie pl. Kilińskiego) z wieży strażackiej. W tle panorama miasta.
Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Zachodnia pierzeja rynku sendomierskiego (obecnie pl. Kilińskiego). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Widok na rynek sendomierski (obecnie pl. Kilińskiego) z ul. Świerczewskiego (obecnie ul. Piłsudskiego). Po prawej stronie widoczne zmiany w przebudowie starego układu ulic, gdzie wschodnia część rynku została bezpośrednio połączona z ul. Świerczewskiego. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Drewniana zabudowa ciągnąca się wzdłuż ul. Świerczewskiego (obecnie ul. Piłsudskiego) – wschodnia część rynku sendomierskiego. W parterowym budynku znajdującym się na pierwszym planie, od 1946 r. prowadził działalność mistrz zegarmistrzowski, Lucjan Dąbrowski. Kontynuatorem tradycji rodzinnej był jego syn, Władysław, który pierwsze szlify w zawodzie pobierał u ojca. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Widok na ul. Świerczewskiego (obecnie ul. Piłsudskiego) wychodzącą ze środka rynku sendomierskiego (obecnie pl. Kilińskiego). Po prawej stronie widoczny fragment budynku projektu H. Marconiego z połowy XIX w. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Ul. Świerczewskiego (obecnie ul. Piłsudskiego). Załamanie ulicy w kierunku rynku sendomierskiego (obecnie pl. Kilińskiego). Po lewej stronie widoczny budynek Zakładu Mechanicznego Stefana Roguskiego, który swoją działalność rozpoczął w 1918 r. Obecnie na wolnym placu przed tą posesją znajduje się Bank Spółdzielczy. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Wschodnia zabudowa ul. Świerczewskiego (obecnie ul. Piłsudskiego). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Zróżnicowana zabudowa zachodniej strony ul. Świerczewskiego (obecnie ul. Piłsudskiego). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Widok od strony przejazdu kolejowego na skrzyżowanie ul. Kazikowskiego z ul. Świerczewskiego (obecnie ul. Piłsudskiego). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Starokatolicki kościół mariawicki pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, wybudowany w 1911 r. w stylu neogotyckim. Stoi przy skrzyżowaniu ul. Spółdzielczej z ul. Długą (obecnie ul. Traugutta). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Kamienica z końca XIX w. znajdująca się przy skrzyżowaniu ul. Świerczewskiego (obecnie ul. Piłsudskiego) z ul. Daszyńskiego. Historyczny trakt z Mińska Mazowieckiego do Karczewa. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Północna strona rynku sendomierskiego (obecnie pl. Kilińskiego). Widok na skrzyżowanie ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska) z ul. Parkową. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Południowa strona ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska) na odcinku od rynku sendomierskiego w kierunku Warszawy. Na pierwszym planie kamienica Osetowskich z przełomu XIX i XX w. Na linii jej dachu widoczna wieża strażacka, z której wykonano sześć zdjęć prezentujących panoramę miasta, zamieszczonych w niniejszej publikacji. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Widok z wieży strażackiej na ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska) w kierunku wschodnim. Na pierwszym planie kamienica Osetowskich, na drugim – skrzyżowanie ul. Stalina z ul. Parkową. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Kamienica z 1892 r. przy ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska). Budynek od strony wschodniej sąsiadował z Ochotniczą Strażą Pożarną. Nad dachem widoczna wieża strażacka, która przylegała do ściany kamienicy. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Widok z wieży strażackiej na pocztę i drewnianą zabudowę, znajdującą się między ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska), a ul. Topolową. Na drugim planie widoczne tereny położone wzdłuż ul. Topolowej – dawne ziemie uprawne majątku Mińsk. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Kamienica Gromadowskich przy ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska). W dali na horyzoncie widoczne zabudowania XI Państwowego Ośrodka Szkolenia Zawodowego (obecnie Zespół Szkół nr 1 im. Kazimierza Wielkiego). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

59. Widok z wieży strażackiej w kierunku południowo-zachodnim. Obecnie widok na skrzyżowanie ul. Kazikowskiego z ul. Konstytucji 3 Maja. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Budynek poczty wybudowany w stylu klasycystycznym na początku XIX w. znajdujący się przy ul. Stalina 53 (obecnie ul. Warszawska). Elewacja frontowa. Najstarszy budynek urzędowy w Mińsku Mazowieckim. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Budynek poczty z początku XIX w. znajdujący się przy ul. Stalina 53 (obecnie ul. Warszawska). Widok od strony dziedzińca. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Widok z wieży strażackiej w kierunku zachodnim na ul. Stalina (obecnie ul. Warszawska). Po lewej stronie widoczna szeregowa zabudowa. Po przeciwnej stronie poczta. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Budynek z I połowy XIX w. znajdujący się przy ul. Stalina 46 (obecnie ul. Warszawska). Elewacja frontowa. Dawny dom szkoły elementarnej. Dziś siedziba Związku Nauczycielstwa Polskiego. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Budynek wybudowany w I połowie XIX w. usytuowany przy ul. Stalina 46 (obecnie ul. Warszawska). Elewacja tylna. Dawny dom szkoły elementarnej. Obecnie siedziba Związku Nauczycielstwa Polskiego. Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Dom drewniany przy ul. Stalina 37 (obecnie ul. Warszawska). Fragment elewacji frontowej i bocznej (zachodniej). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

Dom drewniany przy ul. Stalina 37 (obecnie ul. Warszawska). Fot. z 1953 r.
Źródło: NID, Studium.

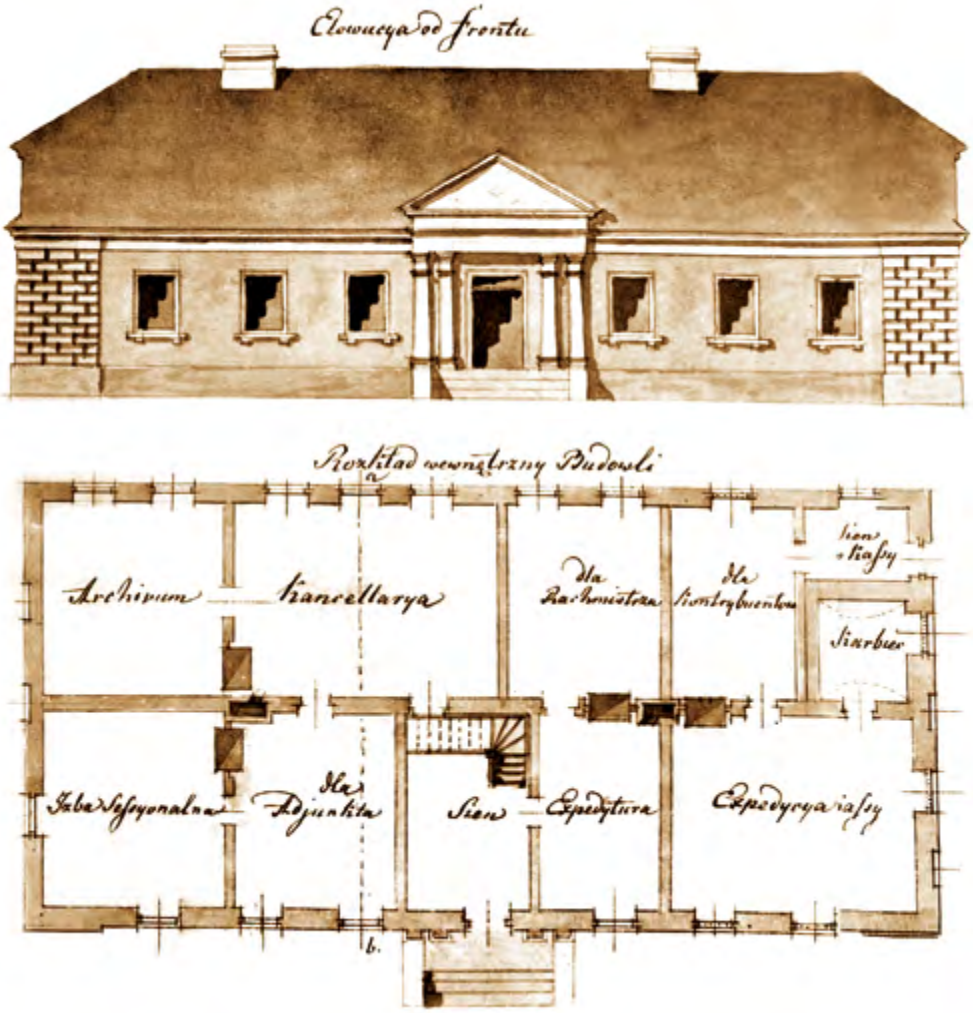

Projekt budynku władz powiatowych i obwodowych z 1837 r. (niezrealizowany). *Projekt Domu murowanego na Biuro i Kasę Obwodu Stanisławowskiego pobudować się mający w Mieście Mińsku. Elewacya od frontu. Rozkład wewnętrzny Budowli.*
Źródło: NID, Studium.

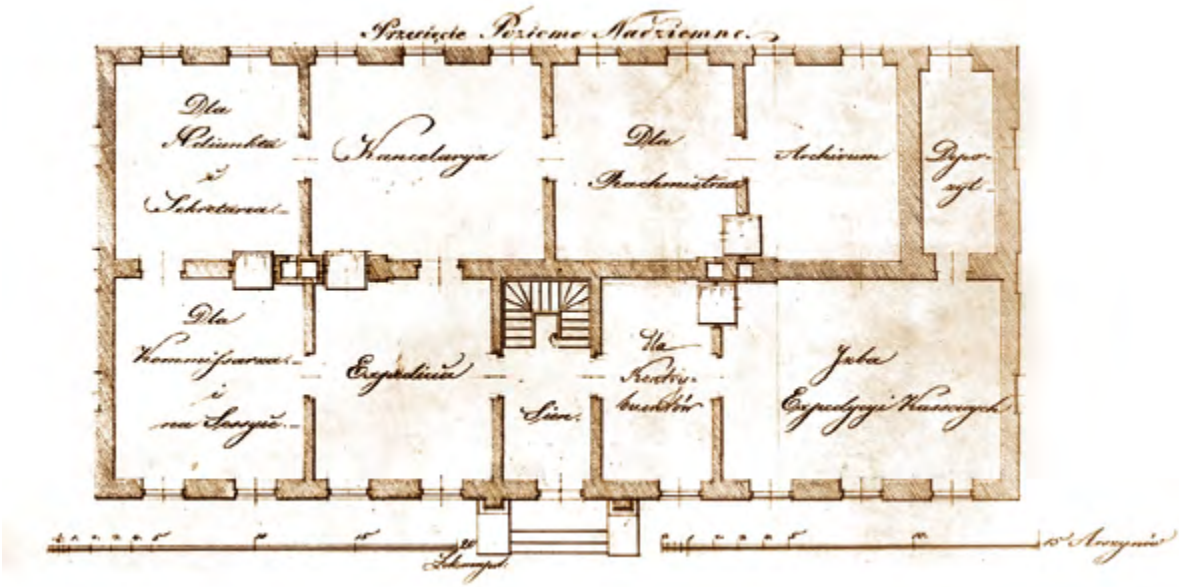

Projekt budynku władz powiatowych i obwodowych z 1837 r. (niezrealizowany). Przecięcie poziome nadziemne.
Źródło: NID, Studium.

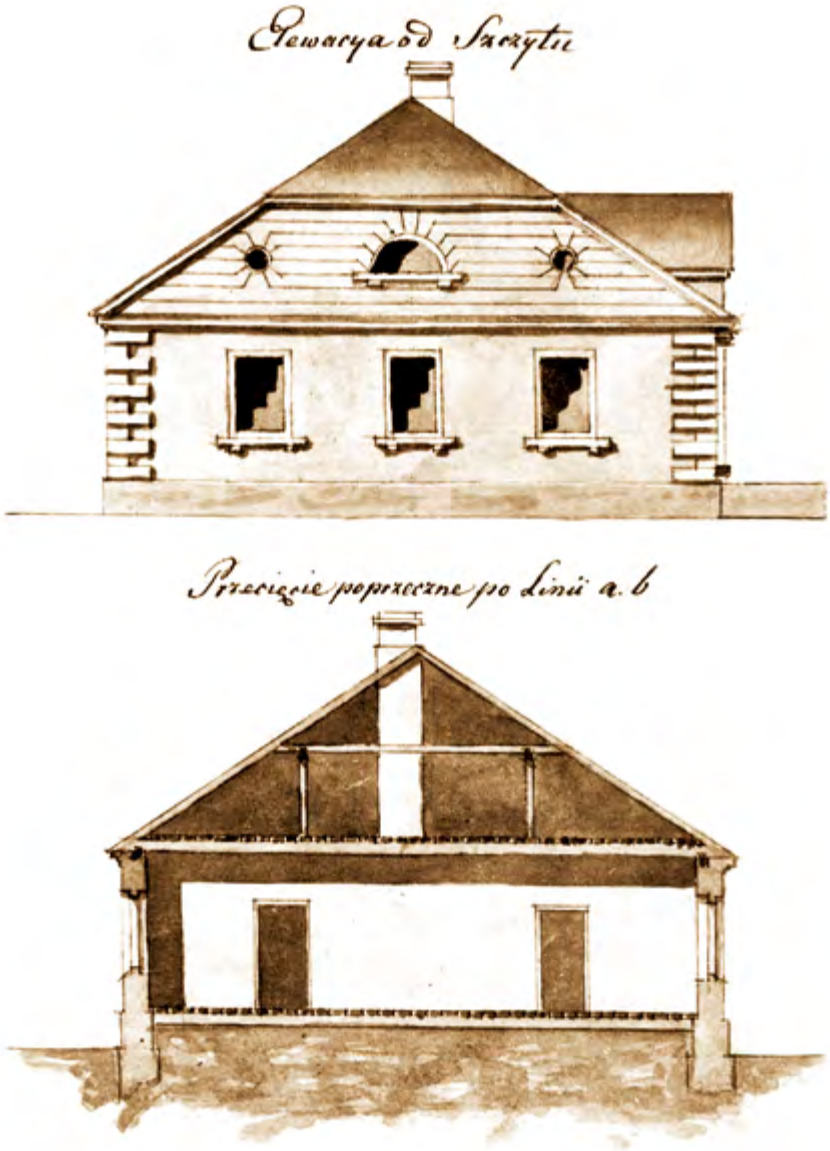

Projekt budynku władz powiatowych i obwodowych z 1837 r. (niezrealizowany).
Źródło: NID, Studium.

Projekt budynku władz powiatowych i obwodowych z 1837 r. (niezrealizowany). Elewacja i przekrój poprzeczny.
Źródło: NID, Studium.

Mapa Hermana de Pertheés, przedstawiająca południowo-wschodnie Mazowsze w okolicach Mińska Mazowieckiego (1780-1783).
Źródło: AGAD, Zb. Kart. 181 – 1 ark. 45 i 50.

Dobre
Kałuszyn
Ceglow
Siennica
Jerozalem
Czarna
Dluska
Wolka
Niedziałka
Usiny
Tarnow
Barczew
Wiedraki
Krzywica
Łękawica
Rosarz
Huta Mokrzyska
Przetoka
Jedrzejow
Karzmierzow
Pelczonka
Mienia
Cosie
Deskowice
Wola Kałuszka
Aleszewice
Kruki
Rudnik
Skwarzne
Posiadały
Siedlo
Piasteczna
Ruszczyzna
Skupie
Huta Kuwalowa
Tiezki
Itchow
Zakow
Dzielnik
Kamieniaka
Walliska
Bestwiny
Kolacz
Troianow
Malowitos
Lwiec
Franciszy
Mrozy
Kozłowice
Wymislew
Ogrodnik
Piaskowa
Ruszczyzna
Czarnogłowa
Kamionka
Kamiewoda
Amalin
Werszonica
Ferdewek
Jaworek
Cierpięta
Lazowka
Turek
Maydan
Szymbory
Wiskrilcie
Jakubow
Misterow
Przerzalka
Grazkice
Wasy
Mroczki
Trzebucza
Lenogura
Starydor
Jesiegora
Kłuki
Legnow
Rogalowek
Jesionka
Mlenn
Wyczółki
Borzt
Rogowica
Sełki
Wierzyki
Nowawieś
Jaszkow
Kobra
Rabiez
Hutka
Rudno
Rudzieniska
Wielka Rokosza

Mapa powiatu nowomińskiego guberni warszawskiej.
Źródło: J. M. Bazewicz, *Atlas Geograficzny Ilustrowany Królestwa Polskiego*, Warszawa 1907 r.

POWIAT NOWO-MIŃSKI
GUB. WARSZAWSKIEJ
0 1 2 3 4 5 10 Wiorst
Siedlce
Kałuszyn
Ceglów
Sienniica
Łaskowicz
Garwolin
Parysów
Wąsy
Chróścice
Łaziska
Góry
Mistów
Jakubów
Aleksandrów
Zawada
Olszewice
Szymony
Mrozy
Grodzisk
Wola Rafałowska
Guzów
Parzęwnica
Niedźwiadka
Jędrzejów
Janów
Kruki
Rudnik
Tyborów
Wola Kału
Mienia
Ożiny
Lubomin
Sokolnik
Skwarne
Topor
Barzęca
Mikanów
Chmielów
Krzywica
Piaseczno
Kuflew
MWieś
Borki
Łękawice
Posiadały
Siodło
Stawek
Dembowce
Żęlechów
Kłuczki
Kołacz
Lipiny
Sienniica St.
Waliska
Jerusal
Jedlina
Bestwiny
Żaków
Węzyczyn
Łukowiec
Kały
Dąbrowice
Wielgolas
Borki
Seroczyn
Chyżyny
Strachomin
Starogród
Borówek
Oleksianka
Transbór
Demże M.
Budziska
Redzyńskie
Kozłów
Iwowo
Żaliny
Chromin
R. Rządza
R. Świder
R. Piaseczna
20½
22

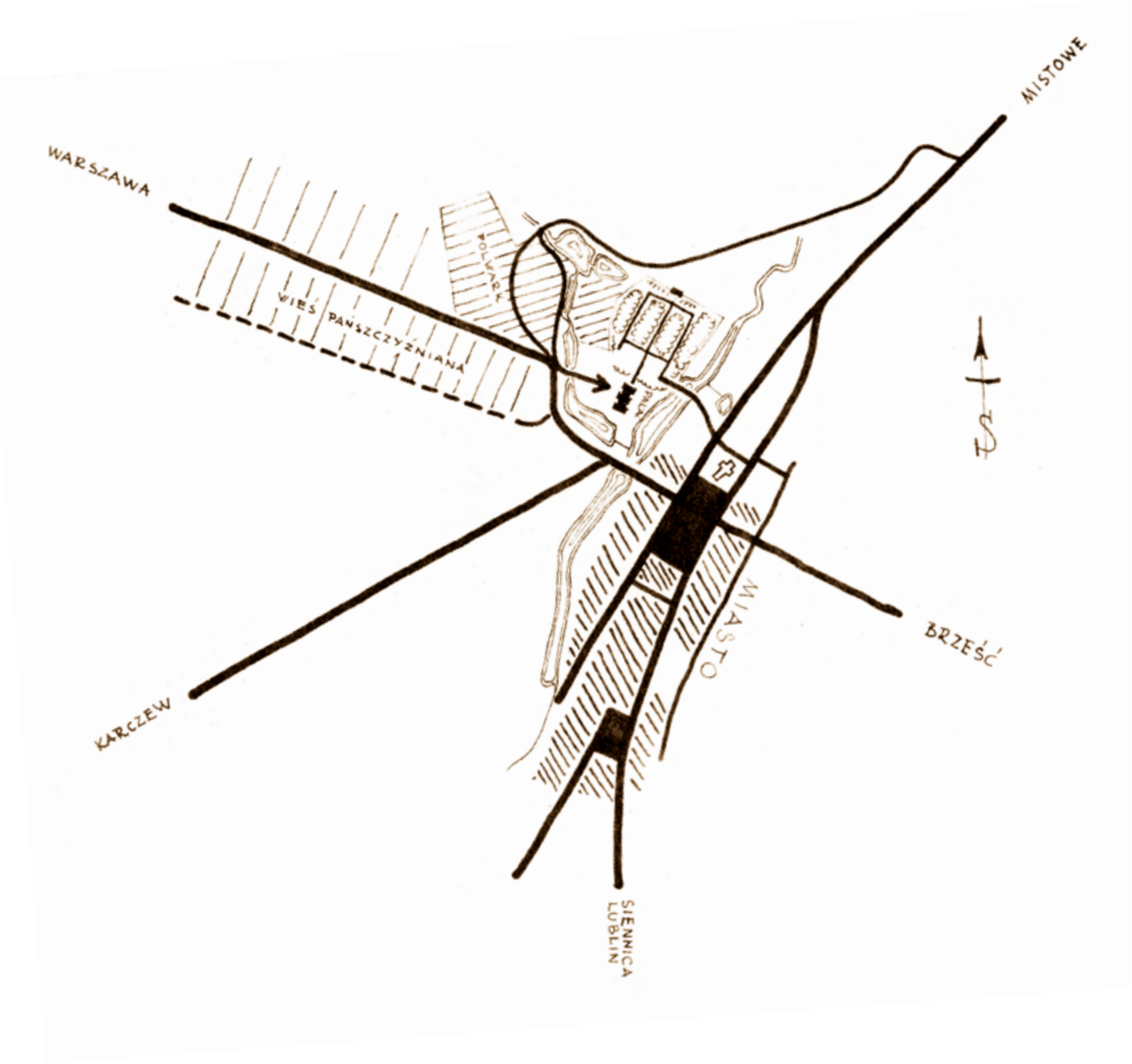

Schemat układu ulic z początku XIX w.
Źródło: NID, Studium.

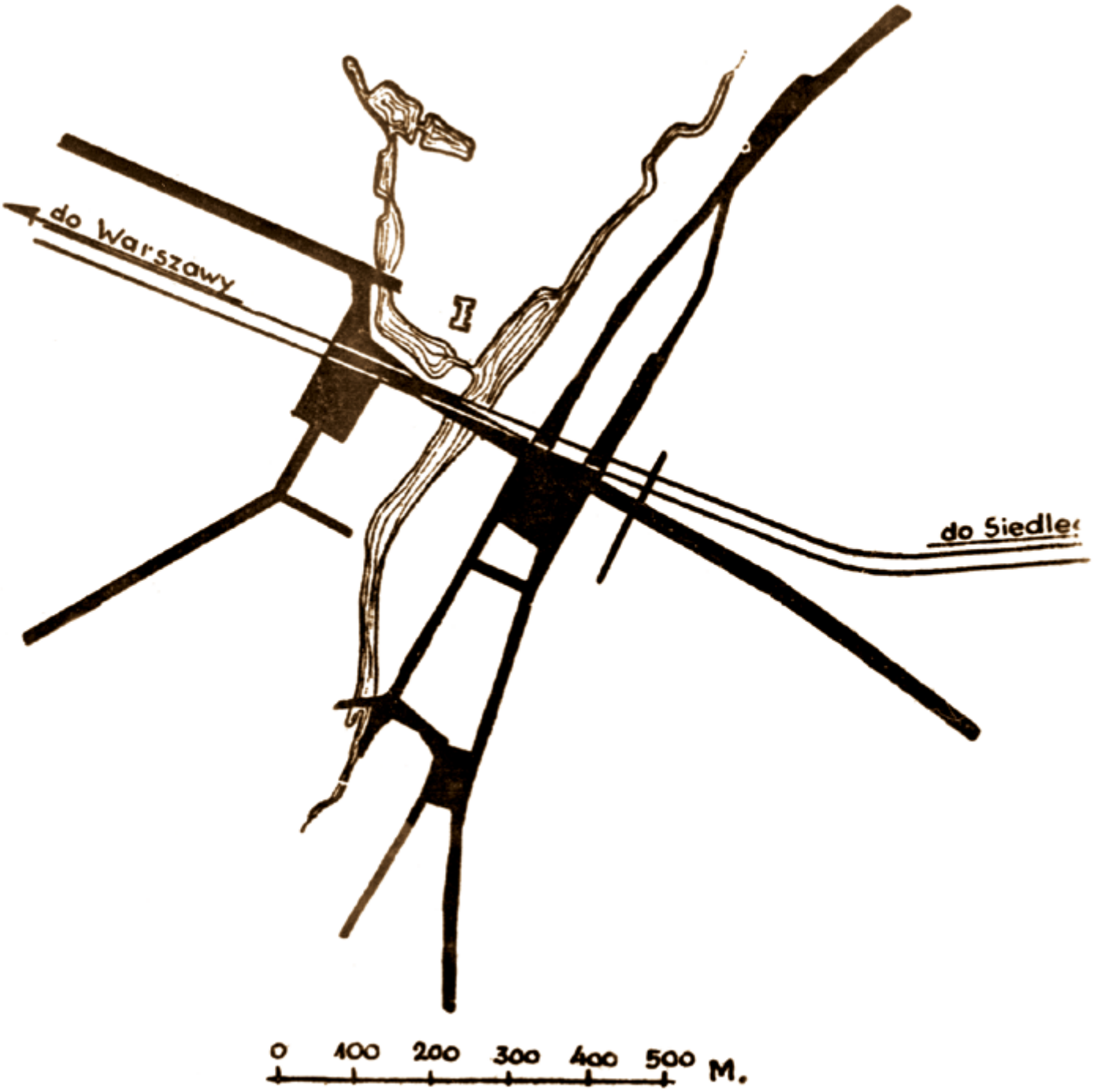

Schemat sieci głównych ulic w chwili budowy trasy Warszawa – Brześć. W latach 1818-1823 przez Mińsk przeprowadzono drogę Warszawa – Brześć, przez co stary trakt wschód – zachód uległ pewnemu przesunięciu w kierunku północnym.
Źródło: NID, Studium.

Plan miasta z połowy XIX w.
Źródło: NID, Studium.

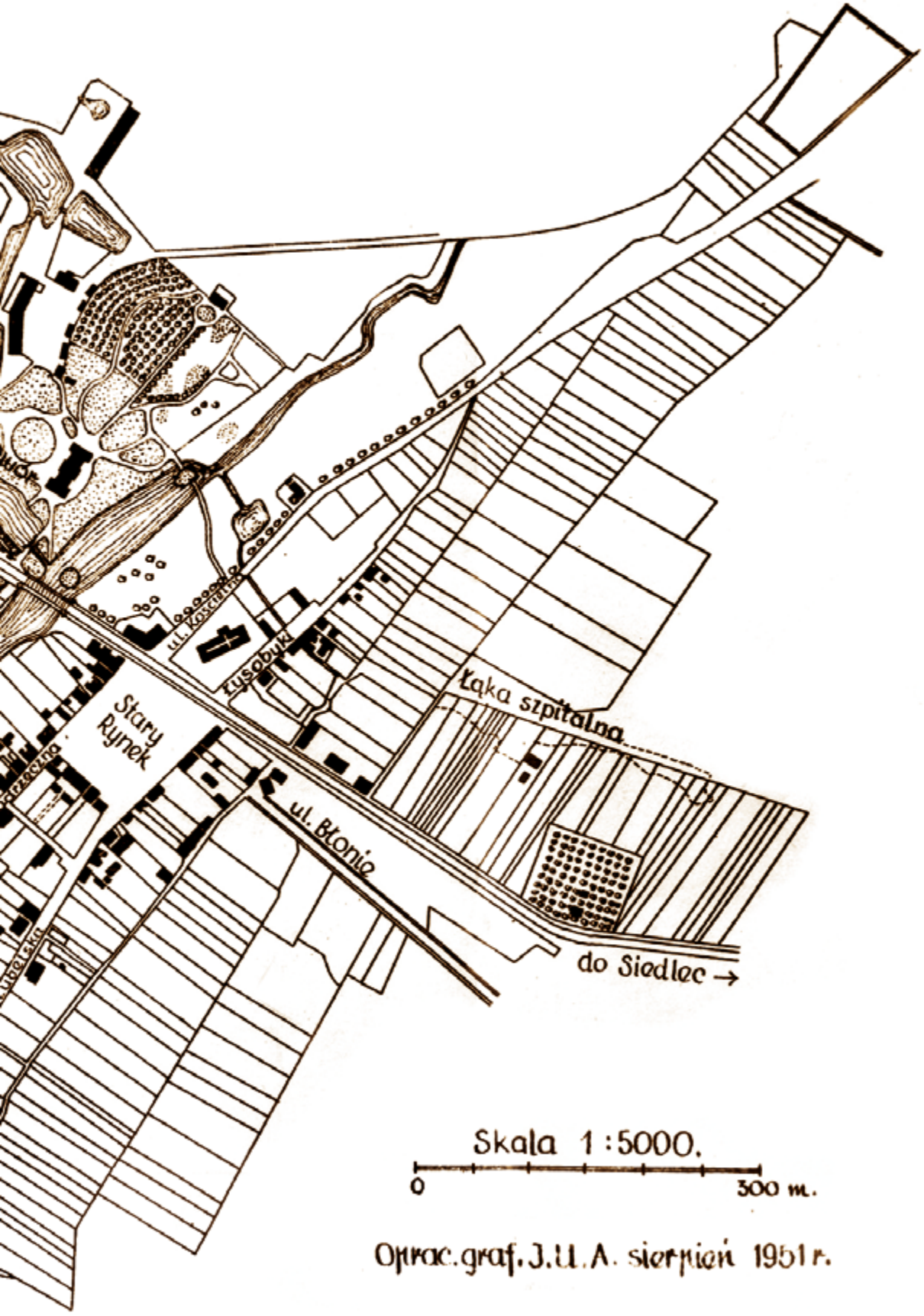
Stary Rynek
ul. Kościelna
Łysobuki
Łąka szpitalna
ul. Błonie
do Siedlec →
Skala 1:5000.
0
300 m.
Opracc. graf. J.U.A. sierpień 1951 r.

Plan miasta z 1846 r.
Źródło: Archiwum TPMM (kopię z oryginału wykonał Marek Nojszewski).

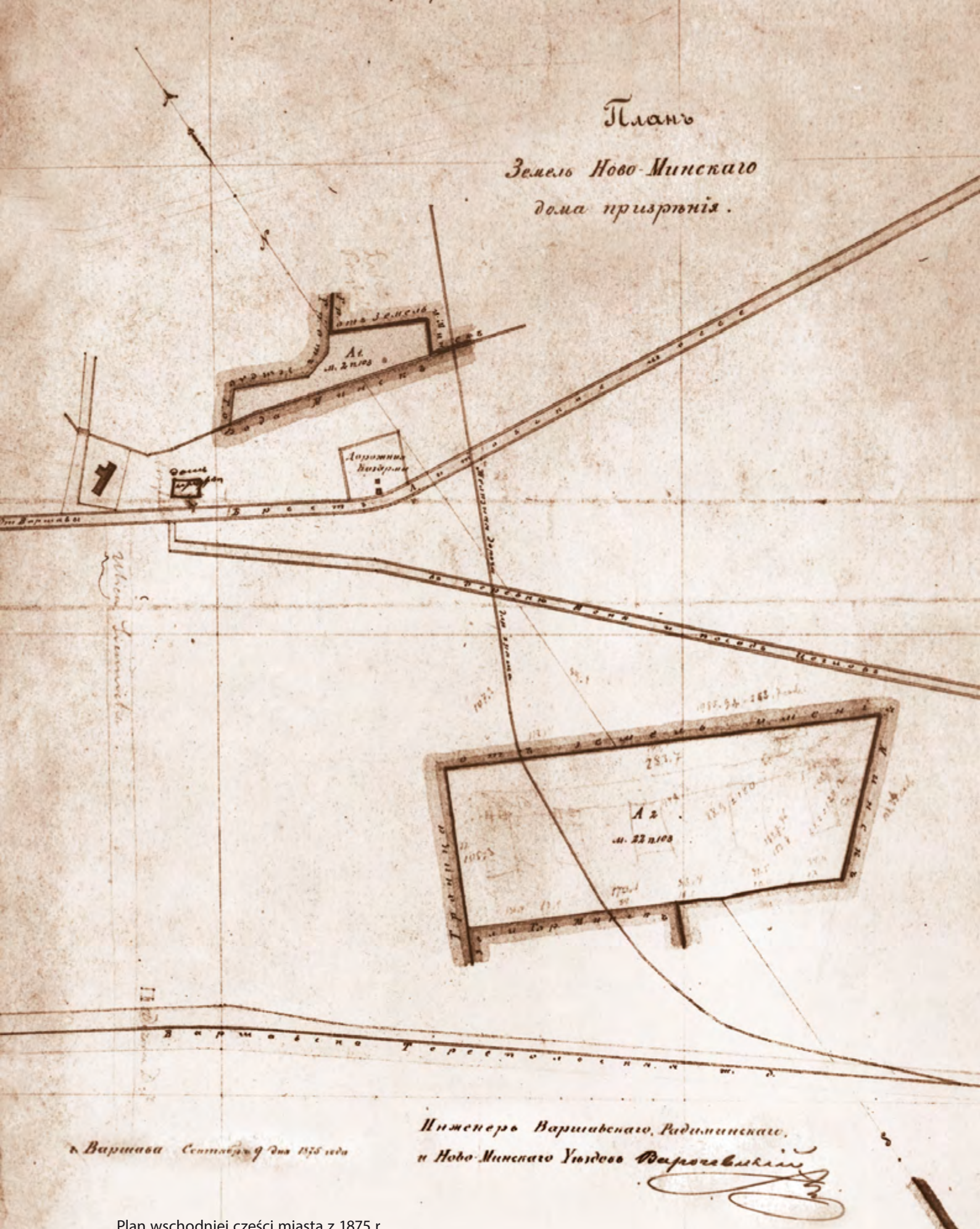

Plan wschodniej części miasta z 1875 r.
Źródło: NID, Studium.

Budynki murowane
" drewniane
Pastwiska suche
" mokre
Las sosnowy
Piaski
Szosse
Projektowane ulice
Rowy
Kopce
Orne pole
Gliniaste Wzgórki
17-168 Przestrzeń w konturach
80.2 Długość granic linii w prętach
N°0'40" Kąty Bussolowe

Grunta Mieszczan Nowominska Lasy i grunta Dóbr prywatnych Mińsk

z Warszawy

Szosse warszawsko

Ulica Stanisławowska

Ulica Długa

Ulica Wokzalna

Ulica Sewerynów

Ulica Poprzeczna

Ulica Przejazd

Kolonia Szatackiej

Dom dla Bufetu

Peron

Granica Drogi Żelaznej Warszawsko

Zebranie Szczegółów planu

Nazwa Szczegółu	M.	pr.	M.	pr.
Pod zabudowaniami				
Roli	10.	33.		
Pastwisk suchych	17.	1.		
" mokrych	17.	24.		
Lasów	12.	83		
Glinianek				
Piasków				
Rowów granicznych		8.	120.	"
Placów cudzych właścicieli) w szachownicy	1.	84.		
Cmentarze		234.		
Szosse	5.	205.	7.	223.
Razem	127.	223.	127.	223.
W tej liczbie i plac Zarządu Intendentury	1.	255.		

Uwaga: przy kopiowaniu nie podano powierzchni zupełnie nieużytecznych. Pewne podpłaszczowano

Podziałka w arszynach 1:2500

Podziałka w sążeniach rossyjskich 1:2500

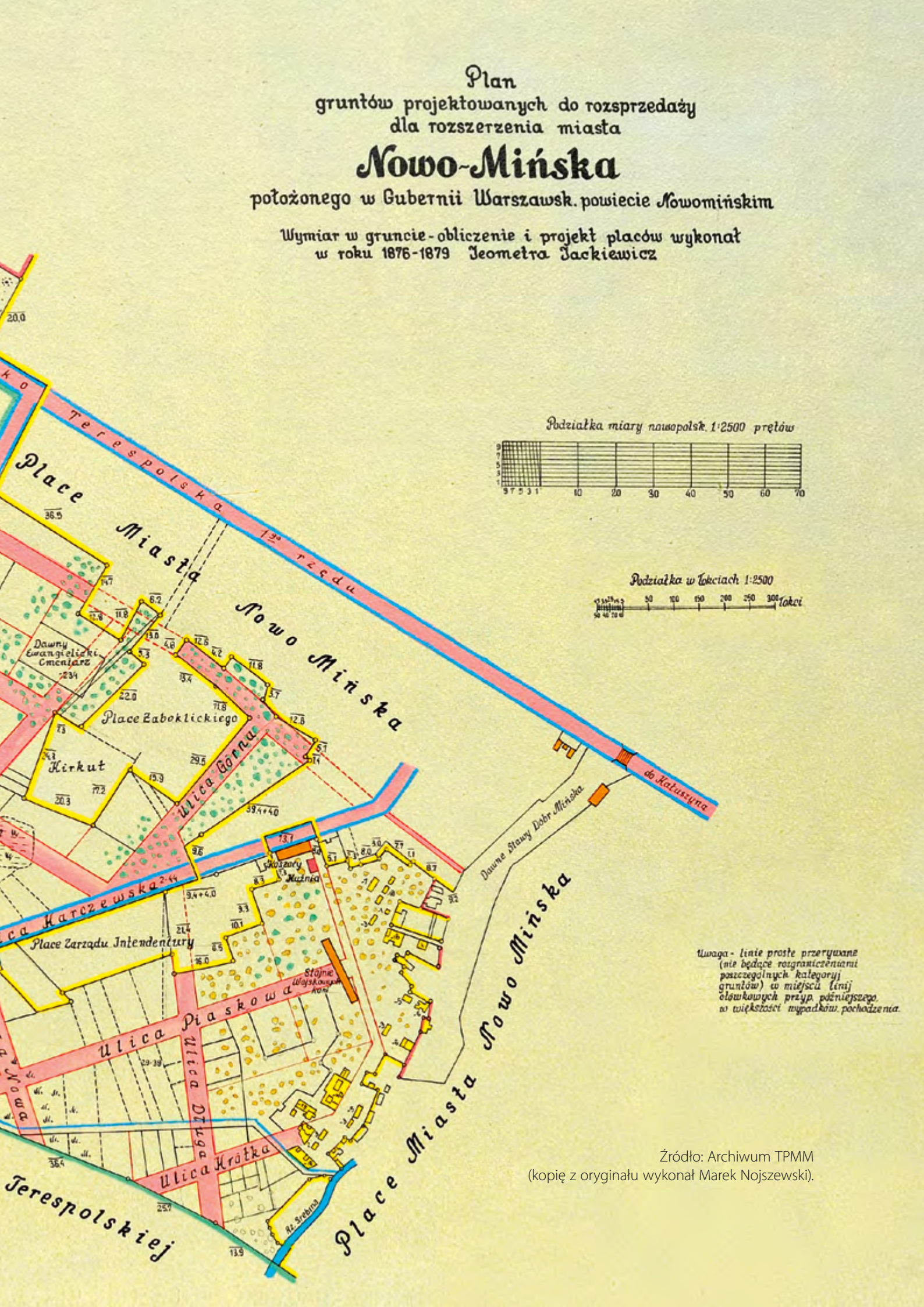

Źródło: Archiwum TPMM
(kopię z oryginału wykonał Marek Nojszewski).

STAROSTWO MIŃSKO-MAZOWIECKIE

OPRACOWAŁ W 1922 ROKU **ST. KACZMARSKI** REFERENT STAROSTWA W MIŃSKU MAZ.

MIASTO LUB GMINA	SIEDZIBA WŁADZ GMINNYCH	ILOŚĆ MIESZK.	ILOŚĆ OSIEDLI (ZAGRÓD)	WÓJT GMINY	PISARZ GMINNY
m. MIŃSK MAZ.	—	10. 527	588	BURMISTRZ: WACŁAW KRAJEWSKI	
m. KAŁUSZYN	—	5. 971	336	BURMISTRZ: EUGENJUSZ LOGIN	
gm. CEGŁÓW	os. CEGŁÓW	5. 082	701	STAN. KACZOREK	WŁAD. CHODOROWSKI
gm. CHROŚCICE	m. KAŁUSZYN	2. 213	363	ANT. GUJSKI	ALEKS. STOCZEWSKI
gm. DEBE WIELKIE	w. PUSTELNIK	5. 247	731	STAN. FLOROWSKI	GRZEG. RETMAŃSKI
gm. GLINIANKA	w. GLINIANKA	5. 817	862	MARC. GRZĘDA	WAL. DANIS
gm. IWOWE	w. IWOWE	3. 118	706	JAN. SABAK	JAKÓB SMOUS
gm. JAKUBÓW	w. JAKUBÓW	5. 182	706	FRANC. CZYŻEWSKI	ANT. OSKO
gm. KOŁBIEL	os. KOŁBIEL	7. 640	1.055	A. WOJCIECHOWSKI	JAN. MONDALSKI
gm. KUFLEW	w. WOLA RAFAŁ.	8. 857	1.455	FRANC. SEKULAR	WŁAD. KNYZIO
gm. ŁATOWICZ	os. ŁATOWICZ	2. 169	286	G. WARDZYŃSKI	STEFAN KŁOS
gm. ŁADZYŃ	w. ŁADZYN	3. 716	497	JÓZEF CÓDNY	ED. GAŁECKI
gm. ŁUKÓWIEC	os. ŁATOWICZ	7. 532	1.045	PIOTR DUSZYŃSKI	CZ. KRZYCZKOWSKI
gm. MIŃSK	m. MIŃSK MAZ.	7. 125	929	ANDRZ. KOPCZYŃSKI	A. TERPIŁOWSKI
gm. RUDZIENKO	os. DOBRE	6. 884	909	PIOTR WRONKA	WACŁ. KOSIM
gm. SIENNICA	os. SIENNICA	6. 624	841	MICHAŁ MICHALIK	ST. GUTKOWSKI
gm. STANISŁAWÓW	os. STANISŁAWÓW	2. 082	256	IGN. ARASZKIEWICZ	H. KOŃCZAK

UWAGA: GMINY ŁATOWICZ I STANISŁAWÓW OBEJMUJĄ SOBĄ TYLKO OSADY TEJŻE NAZWY.

STAROSTWO ZAJMUJE OBSZAR (W PRZYBLIŻENIU) **200 000** MORGÓW

NIERUCHOMOŚCI MIEJSKICH:
1. MIŃSK MAZ. 558
2. KAŁUSZYN 336 } **894**

NIERUCHOMOŚCI WIEJSKICH (OSIEDLI): **11.332**

OGÓLNA LICZBA MIESZKAŃCÓW W POWIECIE:

MĘŻCZYZN... **45.793**
KOBIET..... **50.063**

OGÓŁEM..... **95.856**

OBJAŚNIENIA ZNAKÓW

- GRANICA GMIN
- KOLEJE ŻELAZNE
- STACJE KOLEJOWE
- DROGI BITE (SZOSY)
- DROGI KOŁOWE
- MIASTA
- SIEDZIBY GMIN
- FOLWARKI (POWYŻ. 50 HA)
- WSIE
- KOŚCIOŁY PARAFIALNE
- KOŚCIOŁY I KAPLICE
- POCZTA I TELEGRAF
- POSTERUNKI POLICJI
- 5.247 ILOŚĆ MIESZKAŃCÓW W GMINIE (MIEŚCIE)

Źródło: Archiwum TPMM (kopię z oryginału wykonał Marek Nojszewski).

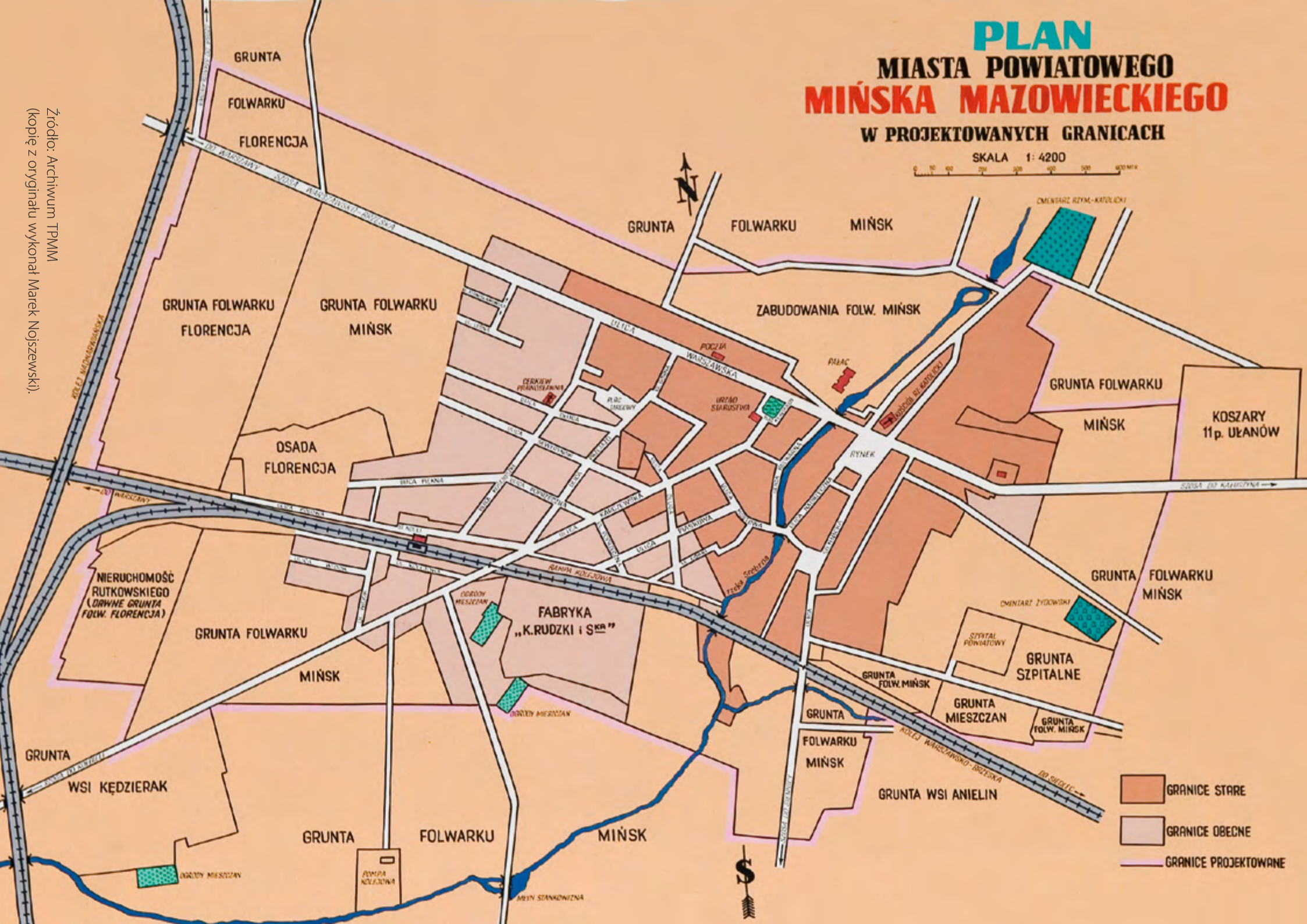

Źródło: Archiwum TPMM
(kopię z oryginału wykonał Marek Nojszewski).

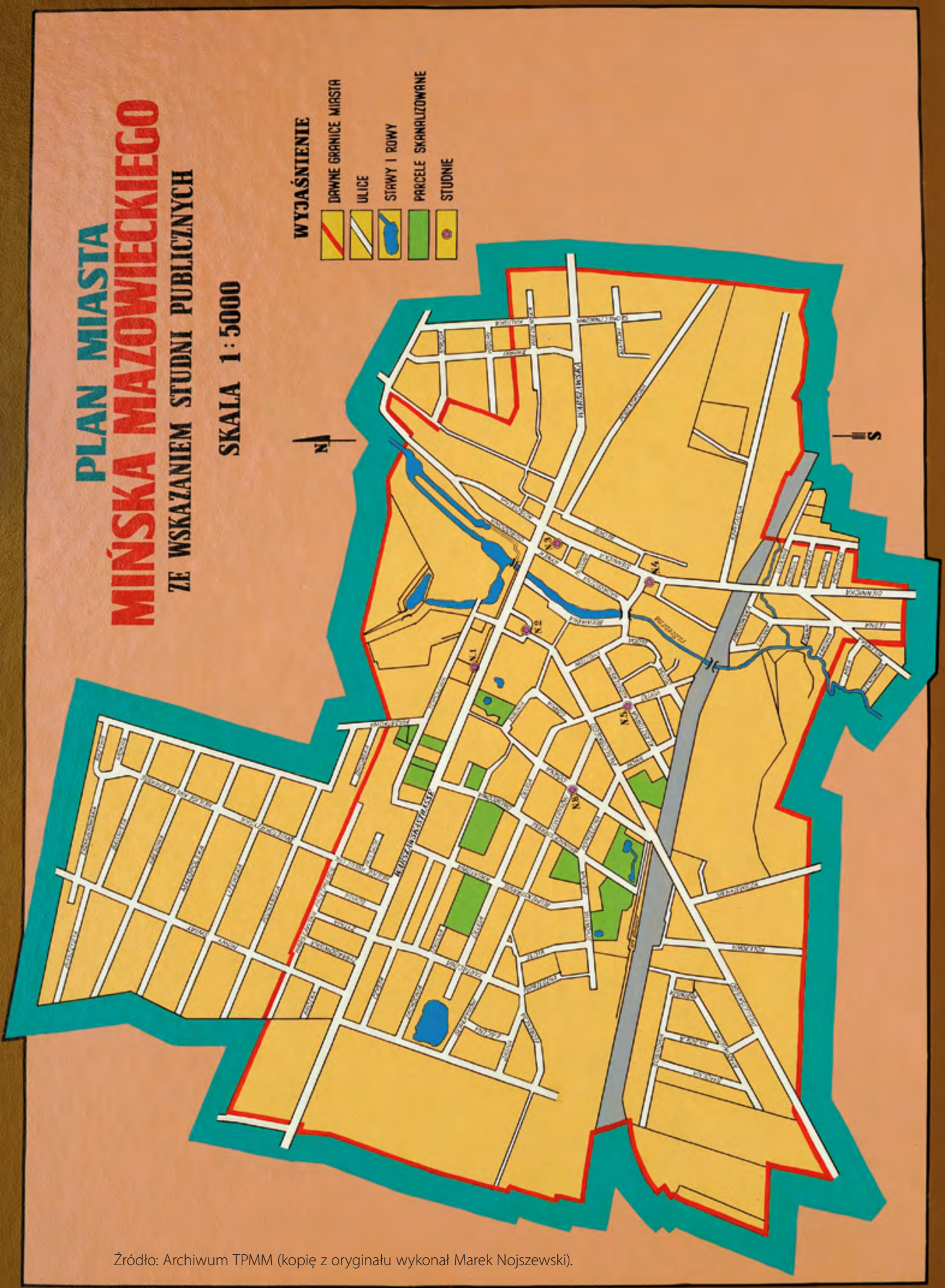

Źródło: Archiwum TPMM (kopię z oryginału wykonał Marek Nojszewski).

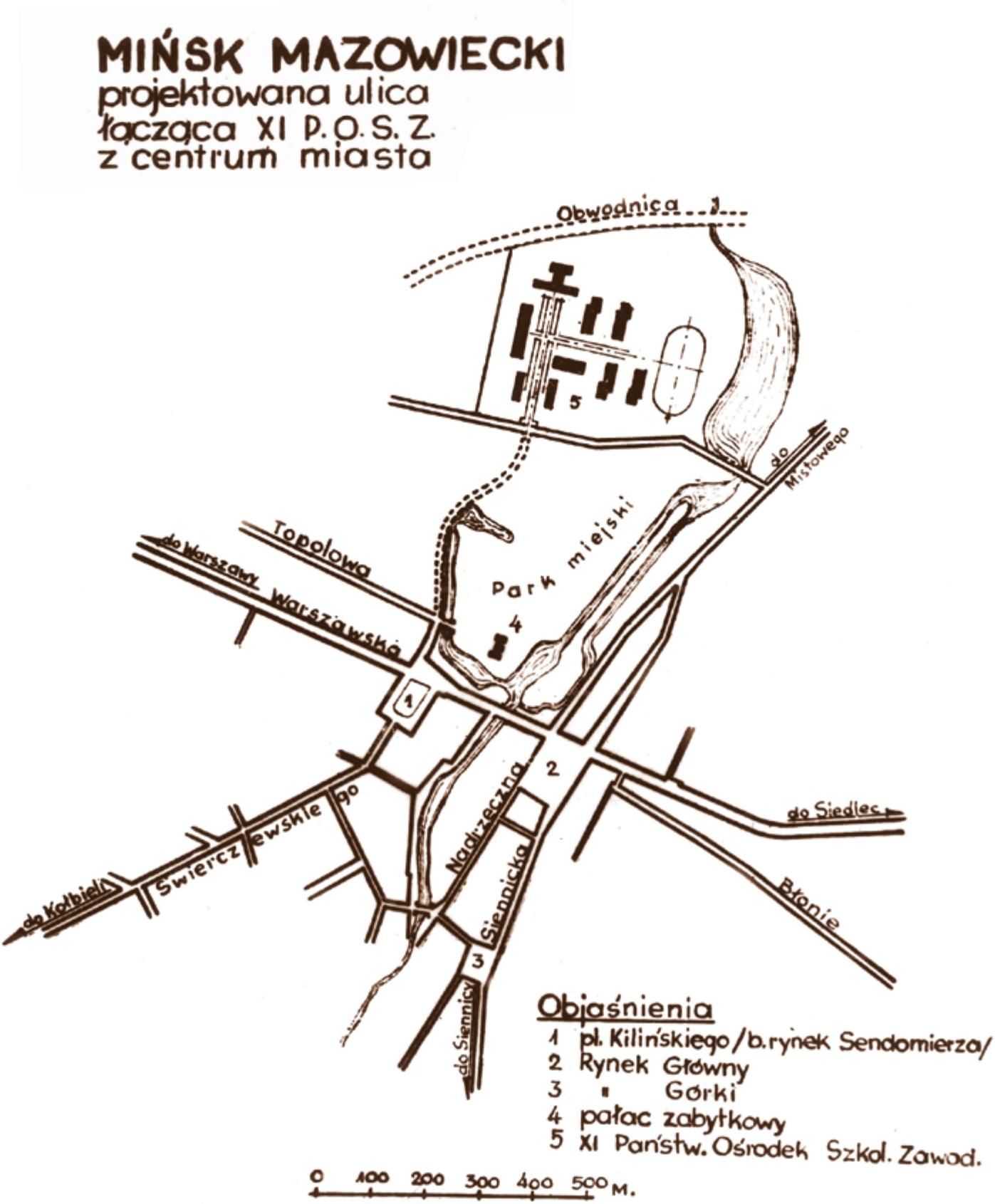

Projektowana ulica łącząca XI Państwowy Ośrodek Szkolenia Zawodowego (obecnie Zespół Szkół nr 1 im. Kazimierza Wielkiego) z centrum miasta. Oznaczono linią przerywaną. Widoczny jest również projekt obwodnicy.
Źródło: „Miasto", nr 12, 1951 r.

Szkic parku, stan istniejący.
Źródło: NID, Studium.
Opracowanie inż S. Karpiel.

Etapy rozwoju miasta. Opracowanie Instytut Urbanistyki i Architektury z 1951 r.
Źródło: NID, Studium.

Źródło: NID, Studium.

MIŃSK MAZOWIECKI

Schemat planu zagospodarowania przestrzennego.

Skala 1:10 000

Opracc. graf. J.U.A. 1951.

MIŃSK MAZOWIECKI

Fragment przypuszczalnego zarysu osiedla wczesnodziejowego

Ośrodek miasta lokowanego w 1421r.

Ośrodek miasta lokowanego w 1549r zw. Sendomierz

Ośrodek obszaru miejskiego włączonego w pó. XVIII w. jako teren dawnej wsi Górki.

drogi wczesnohistoryczne

droga w. XVI.

szosa Warszawa Siedlce Brześć XIX w.

oś widoku elewacji pałacowej

Historyczny rozwój przestrzenny miasta.
Źródło: NID, Studium.

Bibliografia[1]

I. Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych

1. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 1345, 1346, 1347, 1348, 1349, 1350, 6348.
2. Archiwum Jezierskich, wskazane przez dr Zofię Olszamowską-Skowrońską.

II. Źródła drukowane

1. *Księga Ziemi Czerskiej 1404-1425*, poprzedzona wstępem historycznym, wyd. Jan Tadeusz Lubomirski, Warszawa 1879.
2. *Źródła dziejowe. Polska w XVI wieku. Mazowsze*, t. V, wyd. Adolf Stanisław Pawiński, Warszawa 1875.
3. *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codocibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur...*, t. V (od 1549 r.), oprac. Teodor Wierzbowski, Warszawa 1919, dok. nr 278.

III. Opracowania

1. Stanisław Arnold, *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej*, Kraków 1927.
2. Michał Baliński, Tymoteusz Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*, wydanie drugie poprawione i uzupełnione przez Franciszka Ksawerego Martynowskiego, t. I , Warszawa 1885.
3. Marian Benko, *Rozwój miasta Mińska Mazowieckiego*, „Planowanie Miasta", nr 5, 1951.
4. Marian Benko, *Sendomierz miasto nieznane*, „Miasto", nr 12, 1951.

[1] Podana literatura obejmuje pozycje dostępne w 1954 r., to jest w czasie pisania niniejszego studium.

5. Ciołek Gerard, *Uwagi do studium historyczno-urbanistycznego Mińska Mazowieckiego (zagadnienia ogrodowe)*, Warszawa 1954. Zbiory Oddziału Warszawskiego Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków. [mps[2]].
6. Stanisław Herbst, *Miasta i mieszczaństwo Renesansu polskiego*, Warszawa 1954.
7. Stanisław Herbst, *Uwagi nad renesansowym rozplanowaniem Głogowa*, „Biuletyn Historii Sztuki", t. XVI, 1954.
8. *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce. Powiat mińskomazowiecki*, red. Stefan Kozakiewicz, Warszawa 1953. Zbiory Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. [mps.]
9. Felicjan Antoni Kozłowski, *Dzieje Mazowsza za panowania książąt*, Warszawa 1858.
10. „Mały Rocznik Statystyczny", R. X, 1939.
11. Julian Ursyn Niemcewicz, *Podróże historyczne*, Warszawa 1828.
12. Stanisław Pazyra, *Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII wieku do początków XX wieku*, Lwów 1939.
13. Maria i Kazimierz Piechotkowie, *Mińsk Mazowiecki. Przykład wykorzystania studium historycznego dla sporządzenia planu zagospodarowania*, „Miasto", nr 12, 1951.
14. Władysław Pociecha, *Królowa Bona* (1494-1557), t. I, Poznań 1949.
15. „Rocznik Statystyczny", R. XI, 1947.
16. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski i Władysław Walewski, t. II, Warszawa 1881; t. V, Warszawa 1884; t. VI, Warszawa 1885; t. X, Warszawa 1889.
17. Jędrzej Święcicki, *Opis Mazowsza [Topografia sive Masovie descriptio authore...]*, [w:] Władysław Smoleński, Pisma historyczne, t. I, Kraków 1901.
18. Tadeusz Tołwiński, *Urbanistyka*, t. 1, Warszawa 1947.
19. Kazimierz Wejchert, *Miasteczka polskie jako zagadnienie urbanistyczne*, Warszawa 1947.
20. Stefan Weyman, *Cła i drogi handlowe w Polsce Piastowskiej*, Poznań 1938.
21. Ludwik Zarewicz, *Lanckorona. Monografia historyczna*, Kraków 1885.

IV. Kartografia i ikonografia

1. Etapy rozwoju miasta. IUA, „Planowanie Miast", nr 5, 1951; NID, Studium.
2. Historyczny rozwój przestrzenny miasta. Przedsiębiorstwo PP PKZ, proj. Tadeusz Zagórski; NID, Studium.
3. Mapa Hermana de Pertheés, przedstawiająca południowo-wschodnie Mazowsze w okolicach Mińska Mazowieckiego (1780-1783). Skala 1:225 000. AGAD, Zbiór kartografii.

[2] Obecnie maszynopis ten przechowywany jest w zbiorach Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie.

4. Mapa powiatu nowomińskiego guberni warszawskiej. Józef Michał Bazewicz, *Atlas Geograficzny Ilustrowany Królestwa Polskiego*, Warszawa 1907.
5. Plan gruntów projektowanych do rozsprzesaży dla rozszerzenia miasta Nowomińska, położonego w guberni warszawskiej w powiecie nowomińskim. Archiwum TPMM.
6. Plan miasta Mińska Mazowieckiego ze wskazaniem studni publicznych. Archiwum TPMM.
7. Plan miasta powiatowego Mińska Mazowieckiego w projektowanych granicach. Archiwum TPMM.
8. Plan miasta z 1846 r. Archiwum TPMM.
9. Plan miasta z połowy XIX w. IUA, „Planowanie Miast", nr 5, 1951; NID, Studium.
10. Plan wschodniej części miasta z 1875 r. AGAD, Zbiór kartografii; NID, Studium.
11. Projekt budynku władz powiatowych i obwodowych z 1837 r. (niezrealizowany). Elewacja i przekrój poprzeczny. AGAD, KRSW, sygn. 6438; NID, Studium.
12. Projekt budynku władz powiatowych i obwodowych z 1837 r. (niezrealizowany). „Projekt Domu Murowanego na Biuro i Kasę Obwodu Stanisławowskiego pobudować się mający w Mieście Mińsku. Elewacya od frontu. Rozkład wewnętrzny Budowli". AGAD, KRSW, sygn. 6438; NID, Studium.
13. Projekt budynku władz powiatowych i obwodowych z 1837 r. (niezrealizowany). Przecięcie poziome nadziemne. AGAD, KRSW, sygn. 6438; NID, Studium.
14. Projektowana ulica łącząca XI Państwowy Ośrodek Szkolenia Zawodowego z centrum miasta. „Miasto", nr 12, 1951.
15. Schemat planu zagospodarowania przestrzennego. IUA, „Planowanie Miast", nr 5, 1951; NID, Studium.
16. Schemat sieci głównych ulic w chwili budowy trasy Warszawa-Brześć. „Miasto", nr 12, 1951; NID, Studium.
17. Schemat układu ulic z początku XIX w. NID, Studium.
18. Starostwo Mińsko-Mazowieckie. Archiwum TPMM.
19. Szkic parku. Stan istniejący, oprac. S. Karpiel. NID, Studium.

Wykaz skrótów:

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych

IUA – Instytut Urbanistyki i Architektury

KRSW – Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych

NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa

PP PKZ – Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków

Studium – Alicja Lutostańska, *Mińsk Mazowiecki. Województwo warszawskie. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta*, Warszawa 1954. [mps]

TPMM – Towarzystwo Przyjaciół Mińska Mazowieckiego

Summary

This book concerns the historical-urban development of the city of Mensko (currently Mińsk Mazowiecki) located in the Czerska land. The main thesis, on which both texts are based, is the existence of two urban centres operating simultaneously until the late eighteenth or early nineteenth century. According to the findings of the author, next to the city of Mensk located in 1421 in the village of the same name, from 1549 there also existed the second neighbouring urban centre – Sendomierz. On the basis of available documents, Alicja Lutostańska discusses the causes, circumstances and conditions in which the two cities were formed. She pays particular attention to the reasons for which the city of Mensko (Mińsk) became the city of greater importance which then absorbed the weaker urban centre, that is, Sendomierz. The relevance of theses found in the study seems to be the result of high skills of the author who in her work combines the features of high-end architectural historian with a keen observer of the terrain and the ability to analyse archival documentation.

Olga Dudek

O Alicji Lutostańskiej

Alicja Lutostańska jest historykiem sztuki, warszawianką, absolwentką kierunku historia sztuki na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Liczący się dorobek zawodowy potwierdza jej doskonałe umiejętności i doświadczenie.

Pracowała jako starszy konsultant w Oddziale Warszawskim Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków, w Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej pod kierunkiem profesora Zygmunta Świechowskiego i zespołu specjalistów-rzeczoznawców. Świechowski obecnie jest profesorem wyższych uczelni, przewodniczącym Patria Polonorum. Następnie A. Lutostańska była starszym asystentem w Międzyuczelnianym Zakładzie Podstawowych Problemów Planowania Przestrzennego Architektury, Urbanistyki i Budownictwa, w Zakładzie Teorii i Historii Architektury i Urbanistyki PAN przy prof. Wacławie Ostrowskim. Trzy lata – za dyrekcji prof. Stanisława Lorentza – była adiunktem w Zamku Królewskim w Warszawie.

Później zaś A. Lutostańska pracowała jako starszy specjalista w Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Sztuki w Wydziale Inspekcji Terenowej.

Nigdy nie straciła kontaktu z problemami konserwatorskimi zabytków, z zagadnieniami związanymi z ich odbudową, restauracją, rewaloryzacją. Pracowała na stanowisku starszego specjalisty w Państwowej Służbie Ochrony Zabytków w Biurze Generalnego Konserwatora Zabytków, a także w Urzędzie Mazowieckiego Konserwatora Zabytków jako starszy inspektor wojewódzki. Alicja Lutostańska pełniła funkcję rzeczoznawcy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w dziedzinie ochrony zabytków nieruchomych. Obecnie jest rzeczoznawcą Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków w zakresie rewaloryzacji zespołów architektonicznych i urbanistycznych w krajobrazie, co wynika z przebiegu jej drogi zawodowej i wysokich kwalifikacji zawodowych.

Opublikowała około 50 artykułów, biogramów i rozpraw z dziedziny historii sztuki oraz z zakresu ochrony zabytków architektury, urbanistyki i sztuki w Polsce zarówno w książkach, jak i pismach specjalistycznych. Opracowała również około 120 niepublikowanych dokumentacji historyczno-konserwatorskich, przygotowanych dla potrzeb projektów rewaloryzacji zabytków, a dotyczących w większości obiektów nowożytnej architektury i miast.

Te dokumentacje, przygotowane w ramach Pracowni Dokumentacji Naukowo-Historycznej Oddziału Warszawskiego Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków, dotyczyły m.in. pałaców w Białymstoku, Bronicach, Jakubowicach Murowanych, Lubartowie, Nowodworach,

Radzyniu Podlaskim, Rudce, Strabli; dworów w Hołnach, Łososnej Małej i Staninie; zamku Krzyżtopór w Ujeździe; zajazdu w Stanisławowie; budynku poczty w Augustowie; bóżnicy w Orlej; czy też fryzu królów na gmachu Biblioteki Załuskich w Warszawie.

W ramach zadań tejże pracowni Alicja Lutostańska opracowała studia historyczno-urbanistyczne do planów zagospodarowania przestrzennego miast: Klimontowa, Miłosława, Mińska Mazowieckiego, Ostrzeszowa, Radzynia Podlaskiego, Rakowa, Rychwału, Sterdyni, Stężycy i Stopnicy. Wykonała też katalogi zabytkowej architektury takich miast, jak Mielnik, Sterdyń, Supraśl czy Suraż.

Była współautorką, wraz z prof. Andrzejem Gruszeckim, projektowanej monografii architektonicznej Zamku Ujazdowskiego w Warszawie. Praca ta została zlecona przez Zakład Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, kierowany wówczas przez prof. Jana Zachwatowicza. Opublikowała eseje w księdze *Jazdów* pod redakcją prof. Edwarda Rużyłły wydanej przez Wojskowy Instytut Medyczny.

Na zlecenie Ośrodka Dokumentacji Zabytków w Warszawie Alicja Lutostańska opracowała syntetyczne monografie miast do planowanej publikacji *Miejskie zespoły zabytkowe w Polsce*, w tym takich miast, jak Dobre Miasto, Pakość, Radzyń Podlaski, Supraśl czy Szczuczyn. Przygotowała opinie rzeczoznawcze na przykład na temat założenia przestrzennego osiedla Sadyba w Warszawie na zlecenie Generalnego Konserwatora Zabytków oraz na temat pałacu w Ułężu na zlecenie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami i inne. Jest autorką wytycznych konserwatorskich do ponad 40 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego zarówno do dzielnic Warszawy, jak i obszarów województwa mazowieckiego, zlecanych przez burmistrzów miast.

Powyższe zestawienie nie obejmuje całej aktywności zawodowej Alicji Lutostańskiej. W latach 1977-1987 pełniła funkcję sekretarza Głównej Komisji Konserwatorskiej w Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Sztuki. W latach 1999-2011 była jednym z recenzentów publikacji i prac dyplomowych, zgłoszonych w konkursie Generalnego Konserwatora Zabytków i Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków na najlepsze opracowania z dziedziny muzealnictwa, ochrony zabytków i popularyzacji tych zagadnień.

Dodajmy, że Alicja Lutostańska jest członkiem International Council on Monuments and Sites (Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków) oraz dziesięciu organizacji zawodowych i społecznych, w których wykazała się aktywnością i licznymi zasługami. Aktywnie działa w Stowarzyszeniu Przyjaciół Ziemi Suwalskiej. I, co stwierdzam i zaręczam własnym podpisem: oprócz wiedzy zawodowej na najwyższym poziomie panią Alicję cechuje skromność i wysoka kultura osobista.

dr Bożena Wierzbicka
historyk sztuki

Warszawa, 29 marca 2011 r.

Publikacje Alicji Lutostańskiej

1. Bukowski S., Lutostańska A., *Odbudowa pałacu Branickich w Białymstoku*, „Ochrona Zabytków" 1956, nr 1-2, s. 61-72.
2. Lutostańska A., *Mińsk Mazowiecki-Sendomierz*, [w:] *Studia z historii budowy miast polskich. Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury*, Warszawa 1957, z. 2/17, s. 175-180.
3. *Ujazdów*, [w:] *Encyklopedia Współczesna*, Warszawa 1958, s. 51-53.
4. Lutostańska A., *Rezydencja Wazów w Ujazdowie koło Warszawy*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1962, nr 1, s. 27-43.
5. Lutostańska A., *Przyczynek do mecenatu artystycznego Krzysztofa Ossolińskiego na tle badań nad zamkiem w Ujeździe (Krzyżtopór),* „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1963, nr 1, s. 19-39.
6. Lutostańska A., *Zamek Krzyżtopór w Ujeździe. Streszczenie odczytu w dniu 13 marca 1962 roku w Stowarzyszeniu Historyków Sztuki*, „Biuletyn Historii Sztuki" 1963, nr 1, s. 101-103.
7. Lutostańska A., *Rysunki Jeana Josepha Vinache'a a rozbudowa pałacu w Radzyniu Podlaskim, „Biuletyn Historii Sztuki*" 1967, nr 1, s. 58-63.
8. Lutostańska A., *Z problematyki projektów rozbudowy Ujazdowa w czasach saskich – Kalwaria Ujazdowska*, „Biuletyn Historii Sztuki" 1967, nr 3, s. 317-339.
9. Lutostańska A., *Przyczynek do dziejów rezydencji pałacowej w Jakubowicach Murowanych koło Lublina*, [w:] *Sarmatia Artistica. Księga pamiątkowa ku czci profesora doktora Władysława Tomkiewicza*, Warszawa 1968, s. 47-58.
10. Lutostańska A., *Kalwaria Ujazdowska*, „Biuletyn Historii Sztuki" 1970, nr 3-4, s. 372-373 (recenzja).
11. Lutostańska A., *Z historii Ujazdowa – dzieje pałacu królewskiego*, „Kronika Warszawy" 1975, nr 2, s. 25-46.
12. Lutostańska A., *Odbudowa Zamku Ujazdowskiego*, „Kronika Warszawy" 1979, nr 2, s. 87-97.
13. *Zamek Ujazdowski*, [w:] *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1975, s. 180-189.
14. *Ujazdów*, [w:] *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1975, s. 99-104.
15. *Castelli Matheo*, [w:] *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1975, s. 41-49.

16. Lutostańska A., *Pałac w Radzyniu Podlaskim – etapy kształtowania rezydencji na tle rozwoju przestrzennego miasta*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1977, nr 3, s. 209-236.
17. Lutostańska A., *Trwałe wartości zamku Krzyżtopór w Ujeździe*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 1979, nr 3, s. 243-265.
18. Lutostańska A., *Zespół architektoniczny kościoła na Solcu*, „Kronika Warszawy" 1981, nr 1, s. 119-136.
19. Lutostańska A., *Prace Komisji Konserwatorskiej w Ministerstwie Kultury i Sztuki*, „Ochrona Zabytków" 1983, nr 1-2, s. 132-138.
20. Lutostańska A., P*race Komisji Konserwatorskiej w Ministerstwie Kultury i Sztuki*, „Ochrona Zabytków" 1986, nr 3, s. 228-229.
21. Lutostańska A., *Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej Mazowieckiego Oddziału Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków*, „Wiadomości Konserwatorskie" 2002, nr 11-12, s. 47-51.
22. Lutostańska A., *Aspekty rewitalizacji miast polskich w latach 1660-1710*, [w:] *Studium Urbis. Księga dedykowana Teresie Zarębskiej*, red. K. Pawłowski, Warszawa 2003, s. 145-150.
23. Lutostańska A., Sikorski W., *Polskie lasy i zwierzyna w orbicie wielkiej historii*, „Kwartalnik Kultury Łowieckiej", 2003, nr 29, s. 15-17.
24. Lutostańska A., *Ryngrafy, dar ze zbiorów Janusza Ciborowskiego*, [w:] *Folder wystawy w Muzeum Kolekcji im. Jana Pawła II w Warszawie*, Warszawa 2004.
25. Lutostańska A., *Historia i Dzieło Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, „Spotkania z Zabytkami" 2006, nr 8, s. 30-31.
26. *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, Warszawa 2000, z. 1; Warszawa 2006, z. 2; Warszawa 2009, z. 3; Warszawa 2011, z. 4 (biogramy następujących osób: Juliusza Bursze, Romana Gintyłło, Stanisława Herbsta, Feliksa Kanclerza, Witolda Kieszkowskiego, Longina Majdeckiego, Marii Puciaty, Zbigniewa Rewskiego, Aldony Romanowicz, Juliusza Rossa, Danuty Sawnor, Marii Sulimierskiej-Laube, Gabrieli Szumskiej-Lipki, Władysława Tomkiewicza, Krystyny Trzeciak-Welter i Krystyny Zarębskiej).
27. Lutostańska A., *Zespół architektoniczny Sióstr Szarytek przy Tamce (Zapis prelekcji w dniu 24 października 2002 roku w Zamku Ostrogskich w Warszawie), „Na Powiślu"* 2009, nr 13, s. 12-13.
28. Lutostańska A., *Królewska willa drewniana Anny Jagiellonki w Ujazdowie*, [w:] *Jazdów*, red. E. Rużyłło, Warszawa 2008, s. 71-80.
29. Lutostańska A., *Dzieje kształtowania architektury pałacu w Ujazdowie od 1624 roku*, [w:] *Jazdów*, red. E. Rużyłło, Warszawa 2008, s. 115-148.
30. Artykuły dotyczące zabezpieczania i konserwacji zabytków architektury w Polsce w latach 80-tych w: „Biuletyn Informacyjny Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki", nr 126, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 144, 154, 159.

Appendix:

Mecenasi kultury ziemi mińskiej

Zjawisko mecenatu, czyli opieki wpływowych i bogatych ludzi nad twórcami, wywodzi się z odległych dziejów starożytności. Za pierwszego dobrodzieja kultury i sztuki uważa się rzymskiego polityka i doradcę cesarza Oktawiana Augusta Gajusza Cilniusza Mecenasa. W swoim ponad sześćdziesięcioletnim życiu wspierał m.in. słynnych twórców Wergiliusza i Horacego. Od czasów starożytności opiekę nad ludźmi kultury i sztuki sprawowali przedstawiciele różnych warstw społecznych. Badacze dziejów wyróżniają istnienie w przeszłości mecenatu: królewskiego, kościelnego, dworskiego i magnackiego. Dzisiejszymi spadkobiercami ówczesnych dobrodziejów są zarówno podmioty gospodarcze, jak i instytucje społeczne reprezentowane m.in. przez fundacje państwowe i prywatne.

W prawie sześćsetletniej już historii Mińska Mazowieckiego również spotykamy osoby, które z całą pewnością możemy określić mianem mecenasów. W gronie tym można umieścić Jana Huberta (1862-1944) i Filipa Rodkiewicza (1839-1919). Pierwszy z wymienionych mińszczan był jednym z twórców Gimnazjum Męskiego w Mińsku Mazowieckim. Na budowę tej szkoły ofiarował 2000 rubli, w 1938 r. dodatkowo przekazał 700 zł na wzniesienie gmachu liceum. Zgodnie z jego ostatnią wolą posiadana przez niego i jego żonę Annę nieruchomość, znajdująca się obecnie przy ulicy generała Kazimierza Sosnkowskiego, została przekazana na cele społeczne. Mieściła się w niej m.in. mińska placówka Polskiego Czerwonego Krzyża, współcześnie znajduje się tu Muzeum 7 Pułku Ułanów Lubelskich – oddział Muzeum Ziemi Mińskiej.

Równie piękną kartę w dziejach Mińska Mazowieckiego zapisał Filip Rodkiewicz. Posiadacz co najmniej trzech dużych nieruchomości i znacznych środków finansowych stopniowo przekazywał swoje ruchomości i nieruchomości na cele społeczne związane z Mińskiem Mazowieckim. Do jego zasług jako mecenasa zalicza się m.in. współtworzenie i finansowanie Mińskiego Towarzystwa Dobroczynności. Organizacja ta utrzymywała szwalnię dla dziewcząt, prowadziła tanią kuchnię, sale zajęć dla chłopców od lat 7, przytułek dla starców i kalek oraz ochronkę dla ponad setki dzieci. Filip Rodkiewicz był również jednym z najważniejszych dobroczyńców mińskiej Ochotniczej Straży Pożarnej (OSP). Działając na tym polu, przyczynił się do budowy tzw. szopy strażackiej, zakupu kompletu instrumentów dla orkiestry OSP oraz ufundowania sztandaru. Co więcej, miński filantrop przekazał na potrzeby gimnazjum ogólnokształcącego tworzonego przez lokalny oddział Polskiej Macierzy Szkolnej dwie wille będące w jego posiadaniu. Oba te obiekty

leżące na pograniczu miasta i wsi Goździk pełniły edukacyjną rolę do września 1939 r. Ponadto podarował willę na potrzeby mińskich nauczycieli.

Dwóch dobroczyńców z Mińska Mazowieckiego, którzy działali w czasach zamierzchłych już dla wielu Czytelników, nie wyczerpuje jednak długiej listy dobrodziejów. Warto jeszcze wspomnieć o Cecylii Annuncjacie Ceglińskiej, właścicielce Janowa i rodzinie Jezierskich. Ziemianie ci wybitnie zaznaczyli się na polu pomocy społecznej – organizowali domy starców, kursy dla dziewcząt oraz pomagali dzieciom z trudnych domów, zakładając dla nich jadłodajnie i kuchnie. Miejsca te były również ogniskami kultury w środowisku lokalnym.

To właśnie dzięki nim mogły funkcjonować różnego rodzaju organizacje zarówno niosące pomoc ludziom, jak i kreujące życie kulturalne miasta nad Srebrną. Mińscy mecenasi m.in. spieszyli z pomocą osobom najuboższym, wspierali mińszczan osiągających sukcesy w dziedzinach naukowych, kulturalnych, sportowych, pomagali organizować wyjazdy, koncerty, publikację książek. Podziękowaniem dla nich była najczęściej satysfakcja czerpana z poczucia wspomożenia istotnej inicjatywy. Jednym z takich zamierzeń jest również niniejsza publikacja. Z jej kart mińszczanie dowiedzą się o początkach miasta, w którym niejednokrotnie przyszło im spędzić całe życie. Mecenasi książki powiększą zaś listę mińskich dobrodziejów, uwieczniając się w ten sposób na dziesiątki, jeśli nie setki lat... Dziękujemy Wam w imieniu przyszłych pokoleń mieszkańców Mińska Mazowieckiego.

Tomasz Adamczak

Przedstawiamy czytelnikom grono zacnych ludzi i firm, bez których wsparcia niniejsza publikacja nie ujrzałaby światła dziennego:

Fabryka Urządzeń Dźwigowych S.A., ul. gen. K. Sosnkowskiego 1, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.fud.com.pl, rok powstania 1898.

Bank Spółdzielczy w Mińsku Mazowieckim, ul. J. Piłsudskiego 6, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.bsminskmaz.pl, rok powstania 1924.

Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego Mińsk Mazowiecki S.A., ul. gen. K. Sosnkowskiego 34, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.zntkmm.pl, rok założenia 1952. W tym roku firma obchodzi 60-lecie powstania.

Małgorzata Klukowska – Księgarnia, ul. Warszawska 180, 05-300 Mińsk Mazowiecki, Pani Małgorzata od 1976 r. pracuje w zawodzie księgarza.

Marian Makowski, „Makbud" oraz Centrum Edukacyjne „Omega", ul. Warszawska 162, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.centrumomega.edu.pl, rok powstania 1976.

Konstanty Król – Konstans, ul. Przemysłowa 13, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.konstans.com.pl, rok powstania 1981.

Grzegorz Rokicki – Centrum Zoologiczno-Wędkarskie, ul. Mireckiego 9, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.centrumzoo.manifo.com, rok powstania 1983.

Andrzej i Eliza Kuć – Akpol, ul. Świętokrzyska 5, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.akpol.eu, rok powstania 1983.

Lidia i Andrzej Wocialowie. Pani Lidia Wocial w latach 1983-2011 prowadziła **Bar 1** w Mińsku Mazowieckim przy ul. Warszawskiej 32.

Andrzej Mastalerz (lekarz weterynarii) – Gabinet Weterynaryjny „Citovet", ul. Okrzei 12 b, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.citovet.pl, rok powstania 1990. Praktyka weterynaryjna od 1983 r.

Andrzej Kawka – Foto Studio, ul. Kościuszki 24, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.fotostudio.net.pl, rok powstania 1985.

Kancelaria Radcy Prawnego, Stanisław Domalewski, ul. Konstytucji 3 Maja 2/113, 05-300 Mińsk Mazowiecki, rozpoczęcie praktyki radcowskiej 1987 r.

Ewa i Wojciech Wójciccy – Kantor Wymiany Walut sp. j., ul. Warszawska 106/33, 05-300 Mińsk Mazowiecki www.kantor-minsk.pl, rok powstania 1989.

Grażyna i Adam Wiąckowie – Partner, ul. Dąbrówki 30, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.phupartner.pl, rok powstania 1990.

Jadwiga i Tomasz Paudyna – Studium Języków Obcych, ul. Konstytucji 3 Maja 16, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.sjo.edu.pl, rok powstania 1991.

Elżbieta Kowalczyk – Gabinet Lekarski, ul. Mała 3, 05-300 Mińsk Mazowiecki, rok powstania 1993.

J. Zbigniew Piątkowski – tygodnik „Co słychać?" (Agencja Wydawnicza Pro-Min), ul. Konstytucji 3 Maja 2/108, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.co-slychac.pl, rok powstania 1995.

Marzena Gitler – WiM Pol, ul. Świętokrzyska 5, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.nowydzwon.pl, rok powstania 1995, od 2000 roku wydawca Tygodnika Mazowieckiego Nowy Dzwon.

Sławomir Pilniak – P.P.H. „SBS-SIM", ul. Wczasowa 25, Huta Mińska, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.sbs-sim.pl, rok założenia 1996.

Robert Patoka – Zakład Usługowo-Handlowy „Rotrans", ul. Klonowa 7, 05-300 Mińsk Mazowiecki, rok powstania 1997.

Jolanta i Sławomir Gromulscy – Piekarnia-Cukiernia, ul. Przemysłowa 2, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.piekarniagromulski.pl, rok powstania 1999.

Izabella i Rafał Walewscy-Ogrodnik (mistrzowie florystyki) – Viro S.C., ul. Dąbrówki 42a, 05-300 Mińsk Mazowiecki, rok powstania 2000.

Grażyna Bieniewska i Albert Szczygielski – Studio Sportowe „Kwadrat". Od początku powstania w 2000 r. biorą czynny udział w życiu sportowym miasta, organizując zawody najwyższej rangi krajowej w sportach sylwetkowych. W szeregach osób ćwiczących w klubie można spotkać wielu medalistów mistrzostw polski. **Albert Szczygielski** jest wielokrotnym Mistrzem Polski w kulturystyce. W 2011 r. otrzymał tytuł **„Zasłużony dla Miasta Mińsk Mazowiecki"**.

Marcin Kołodziejczyk – Kancelaria Finansowo-Ubezpieczeniowa, Plac Kilińskiego 7, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.ubezpieczenia-minsk.pl, rok powstania 2001.

Leszek Siporski – Wirtualny Mińsk Mazowiecki – minskmaz.com, rok powstania 2004.

Filip i Wojciech Maguza – Salon Optyczny „Mag" S.C., ul. Warszawska 68, 05-300 Mińsk Mazowiecki, rok powstania 2005.

Diana i Przemysław Piątkowscy – Fotopia (fotografia – wydawnictwo – reklama), www.fotopia.com.pl, rok założenia firmy 2008.

Robert Gawron – Scroll, ul. kard. S. Wyszyńskiego 32/34/54, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.niszczarki.org, rok założenia firmy 2008.

„Strefa Mińsk" – tygodnik społeczno-kulturalnyy, ul. Świętokrzyska 5, 05-300 Mińsk Mazowiecki, www.strefaminsk.pl, rok założenia 2011.

Urszula Wiśniewska i Marian Makowski – Agencja Zatrudnienia i Pośrednictwa Pracy S.C. „Omega", www.omega-praca.com, rok powstania 2012.

Zygmunt Nowicki

Leszek Celej – dyrektor Muzeum Ziemi Mińskiej.

Daniel Milewski – radny powiatu mińskiego i przewodniczący Komisji Oświaty, Kultury i Sportu. Od 2007 r. ceremoniarz Sanktuarium św. Antoniego w Mińsku Mazowieckim. W latach 2008-2009 marszałek polskiego młodzieżowego parlamentu. Od początku studiów prawniczych na Uniwersytecie Warszawskim pracował jako analityk i doradca, współpracując m.in. z minister Grażyną Gęsicką. Jest liderem mińskiego stowarzyszenia Nowe Spojrzenie oraz organizatorem licznych lokalnych wydarzeń społecznych i kulturalnych.

Piotr Nowicki

Dr Jan Kazimierz Hubert

Doktor Jan Kazimierz Hubert, lekarz, patriota i filantrop. Urodził się 24 czerwca 1862 r. w Przysusze w Ziemi Sandomierskiej w rodzinie szlacheckiej pieczętującej się herbem Orla o wielopokoleniowych tradycjach lekarskich. Jego przodek był lekarzem króla Zygmunta Augusta.

Podczas pierwszego roku studiów na Wydziale Matematycznym Uniwersytetu Warszawskiego Jan Hubert zaangażował się w działalność niepodległościową, czego o mało nie przypłacił życiem, otrzymując karę śmierci zamienioną na 25 lat więzienia za udział w zamachu na dostojnika carskiego księcia Mikołaja Golicyna. Po prawie rocznym pobycie w więzieniu za wysoką opłatę wykupił go ojciec, który na ten cel poświęcił prawie cały majątek. W 1883 r. ponownie podjął studia na Uniwersytecie Warszawskim, ale na Wydziale Medycyny, który bez przeszkód ukończył w 1888 r. W 1890 r. przebywał w Paryżu w Instytucie Pasteura, a w 1892 po zdaniu egzaminów na Uniwersytecie Warszawskim otrzymał stopień doktora nauk medycznych.

Dnia 20 czerwca 1895 r. w kościele św. Krzyża w Warszawie poślubił Annę Dalecką. W 1905 r. zamieszkał w Mińsku Mazowieckim. W 1907 r. kupił duży dom z ogrodem przy obecnej ul. gen. K. Sosnkowskiego 4 i tam otworzył gabinet lekarski.

Swoim bogatym życiorysem pełnym poświęcenia i oddania dla drugiego człowieka mógłby obdzielić kilka osób. Podczas wieloletniej praktyki zawodowej był m.in. lekarzem miejskim w Kałuszynie oraz lekarzem zakładowym w fabryce Konstantego Rudzkiego. Był znany wśród mieszkańców Mińska Mazowieckiego i okolic jako człowiek bezinteresowny i oddany sprawie. Zawsze skromny, opanowany, cichy, pełen szacunku i oddania dla pracy, którą wykonywał z pasją przez większość swojego życia. Często w sytuacji, kiedy chorzy nie mieli pieniędzy na zapłacenie za usługę i lekarstwa, nie pobierał honorarium i z własnych środków pokrywał koszt zakupu medykamentów.

W willi często bywał Stefan Żeromski, spokrewniony z żoną doktora. I to właśnie Jan Hubert stał się pierwowzorem Tomasza Judyma w *Ludziach bezdomnych*.

Razem z żoną Anną z Daleckich był założycielem Polskiej Macierzy Szkolnej w Mińsku Mazowieckim. W 1916 r. brał udział w tworzeniu Czteroklasowej Szkoły Realnej Męskiej, którą w 1921 r. przekształcono w Gimnazjum Męskie. Współorganizował szpital miejski i wypożyczalnię książek. W 1937 r. został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi za pracę zawodową i społeczną. W okresie okupacji czynnie wspierał działanie Armii Krajowej (AK) wiedzą medyczną, środkami finansowymi

i bazą lokalową. W wilii odbywały się zebrania konspiracyjne i odprawy komendanta obwodu AK Mewa – Jamnik – Kamień por. Ludwika Wolańskiego ps. Lubicz. Podczas „wielkiej wsypy" 17 lutego 1944 r. został aresztowany i osadzony na Pawiaku. Poddany bestialskim torturom do końca milczał, chroniąc swoich współtowarzyszy. Został zamordowany przez Niemców w ruinach getta warszawskiego 14 kwietnia 1944 r. Miał wtedy 82 lata.

Wdowa po dr. Janie Hubercie, Anna Hubert z domu Dalecka w 1948 r. przekazała całą nieruchomość na cele społeczne. Małżonka doktora przez cały okres małżeństwa czynnie wspierała działalność męża oraz sama inicjowała przedsięwzięcia mające na celu wspieranie mińskiej społeczności.

Na mińskim cmentarzu znajduje się symboliczna mogiła dr. Jana Huberta, którą od przeszło dziesięciu lat opiekują się harcerze ZHP. Obecnie w willi znajduje się siedziba Muzeum 7 Pułku Ułanów Lubelskich będącego odziałem Muzeum Ziemi Mińskiej.

Piotr Nowicki

Zdjęcie dr. Jana Huberta z małżonką Anną z domu Dalecką.
Źródło: Archiwum TPMM (skan przekazali Magdalena Zagórowska i Piotr Liszka-Dalecki, rodzina żony doktora).

Willa dr. Jana Huberta z początku XX w. Widok od strony torów kolejowych. Fot. z okresu międzywojennego.
Źródło: Archiwum TPMM (skan przekazali Magdalena Zagórowska i Piotr Liszka-Dalecki, rodzina żony doktora – Anny Hubert z domu Daleckiej).

Willa dr. Jana Huberta. Od 2005 r. siedziba Muzeum 7 Pułku Ułanów Lubelskich będącego odziałem Muzeum Ziemi Mińskiej. Widok od strony ul. gen. K. Sosnkowskiego.
Fot. Przemysław Piątkowski (Fotopia) 2012 r.

Historia TPMM

Towarzystwo Przyjaciół Mińska Mazowieckiego jest jednym z najstarszych stowarzyszeń funkcjonujących na terenie powiatu mińskiego. Swoją tradycją sięga ono do czasów przedwojennych. Powołane zostało 6 maja 1962 r., a zarejestrowane 10 czerwca 1962 r. w Warszawie. Inicjatorem utworzenia Towarzystwa było grono przedstawicieli miejscowej inteligencji, głównie nauczycieli i urzędników. Pierwszym prezesem TPMM został Stanisław Ciąćka.

Za najważniejszy powód powstania Towarzystwa należy uznać konieczność ożywienia zainteresowania mińszczan przeszłością miasta i powiatu mińskiego. W związku z tym skrupulatnie realizowano cele zapisane w statucie TPMM, koncentrujące się na działalności odczytowej, wystawienniczej, fotoreporterskiej, archiwalno-bibliotecznej i wydawniczej. Organizowano również sesje popularnonaukowe oraz upamiętniano miejsca walk i męczeństwa narodu polskiego znajdujące się na terenie miasta i powiatu mińskiego. Do najważniejszych osiągnięć Towarzystwa w latach 1962-1989 należy zaliczyć zorganizowanie sesji popularnonaukowych z okazji setnej rocznicy wybuchu powstania styczniowego i 550. rocznicy założenia miasta Mińska Mazowieckiego. Efektem drugiego z wymienionych wydarzeń było wydanie jedynej do tej pory monografii prezentującej dzieje miasta nad Srebrną, pod red. J. Kazimierskiego.

Nagroda przyznana TPMM – „Laura 2011"

Przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku przyniósł kryzys w funkcjonowaniu TPMM, który doprowadził do ustania działalności stowarzyszenia. Z tego dziejowego zakrętu Towarzystwo wyprowadzili Burmistrz Miasta Mińska Mazowieckiego Zbigniew Grzesiak i nowy prezes TPMM Janusz

My rajcowie prześwietnego grodu
Mińsk Mazowiecki
na prośbę Kapituły ds. Tytułów
rozważywszy wprzódy zasługi wielce nam miłego

Towarzystwa Przyjaciół
Mińska Mazowieckiego

względem naszego grodu tak niezmiernie,
że i syn wielkich ojcu i matce oddać by nie mógł,
postanowiliśmy je promulgować,
aby przynależną cnotliwym chwałą i powszechną
miłością okryty chodził, tedy nadajemy mu tytuł:

Zasłużony
dla Miasta Mińsk Mazowiecki

co jedynie sama justitia, fundamentum regnorum
zrobić nam nakazała

Przewodniczący Rady Miasta
mgr Dariusz Kulma

Mistrz Kapituły ds. Tytułów
mgr inż. Zbigniew Orzesiak

Burmistrz Miasta Mińsk Mazowiecki
mgr Marcin Jakubowski

Mińsk Mazowiecki AD. 2011 * 29 maja

Tytuł przyznany TPMM w roku 2011 – „Zasłużony dla Miasta Mińsk Mazowiecki"

Kuligowski (od 1991 r.). Ich zaangażowanie wsparte pomocą niesioną ze strony postaci tak istotnych dla Towarzystwa, jak m.in.: Leontyna Sprzątczak, Marek Nowicki, Mariusz Dzienio, Franciszek Zwierzyński i Stanisław Ciszkowski, przyniosło realizację zamierzonych celów.

Do nowych osiągnięć stowarzyszenia, mających miejsce w ostatnim dziesięcioleciu XX i w pierwszej dekadzie XXI w., należy zaliczyć choćby bogatą działalność wydawniczą, organizację licznych wystaw, przygotowywanie i przeprowadzanie objazdów historyczno-turystycznych, ratowanie od zniszczenia zabytkowych nagrobków znajdujących się na mińskim cmentarzu parafialnym i uczestnictwo przedstawicieli TPMM (w tym pocztu sztandarowego) w patriotycznych uroczystościach miejskich i powiatowych. Dodatkowym powodem do dumy stało się posiadanie własnej siedziby, w której znalazło się miejsce nie tylko na bogaty księgozbiór, ale i na archiwum przechowujące materiały cenne z punktu widzenia badań prowadzonych nad historią miasta. W trakcie działalności Towarzystwo współpracowało z licznymi podmiotami – miejskimi i powiatowymi jednostkami samorządowymi, szkołami, organizacjami pozarządowymi i z wieloma indywidualnymi miłośnikami lokalnej historii. Nowoczesnym przejawem funkcjonowania stowarzyszenia stało się założenie strony internetowej (www.tpmm.pl) i skrzynki poczty elektronicznej (tpmmaz@gmail.com), dzięki czemu nawiązano różnorodne kontakty w skali międzynarodowej i ogólnopolskiej.

W uznaniu zasług, które TPMM wniosło w życie Mińska Mazowieckiego i powiatu mińskiego, Towarzystwo zostało uhonorowane prestiżowym tytułem „Zasłużony dla miasta Mińsk Mazowiecki" (2011 r.) i nagrodą powiatu mińskiego „Laura 2011" (2011 r.).

Przyznanie tych nobilitujących wyróżnień stanowi nie tylko potwierdzenie słuszności funkcjonowania stowarzyszenia, ale i zachętę do dalszej pracy. Pracy, której efektem będą nowe osiągnięcia odnoszone na różnorodnych polach związanych z przybliżaniem historii miasta i powiatu. Jednym z pierwszych owoców kolejnego etapu w dziejach TPMM jest książka trzymana w rękach przez Czytelnika.

Tomasz Adamczak

Skład zarządu TPMM XIV kadencji (2012-2016)

Tomasz Adamczak – prezes
Alicja Gontarek – wiceprezes
Piotr Wojdyga – wiceprezes
Piotr Nowicki – skarbnik
Joanna Wilczak – sekretarz
Elżbieta Rozparzyńska – członek zarządu
Damian Sitkiewicz – członek zarządu

Skład komisji rewizyjnej TPMM:

Marek Nowicki – przewodniczący
Elżbieta Kowalik-Wirowska – członek komisji
Krzysztof Zgutka – członek komisji

Indeks

Andriolii Michał Elwiro 25, 27
Arynów 20
Augustów 89
Baliński Michał 28
Benko Marian 9-10, 24, 28
Biała Podlaska 14
Białystok 88
Bona Sforza 10, 26
Borzęcki Piotr 30
Bronice 88
Brzeski Trakt 16, 22, 24, 26, 30
Ceglińska Cecylia Annuncjata 93
Cegłów 24
Chochoł 18
Choszczówka 20
Ciąćka Stanisław 99
Cielechowizna 18
Ciołek Gerard 7, 36
Ciszkowski Stanisław 101
Czerska Ziemia 10, 87
Czerskie Księstwo 9
Dalecka Anna 96-98
Dąbrowski Lucjan 43
Dąbrowski Władysław 43
Dernałowicz-Doria Seweryn 16, 32
Dobre Miasto 89
Dziekoński Józef Pius 13, 28
Dzienio Mariusz 101
Florencja (dobra ziemskie) 34
Florencja
– Annuncjaty Świętej Plac 12
Gajusz Cilniusz Mecenas 92
Garwolin 22
Glinianka 24
Glinki 10
Głowów 14
Golicyn Mikołaj 96
Goździk, wieś 34, 93
Górki, wieś 30
Gromadowscy, kamienica 54
Gruszecki Andrzej 89
Grzesiak Zbigniew 101
Halicka Ziemia 10
Herbst Stanisław 26
Hołny 88
Hubert Jan Kazimierz 92, 96
Huta Mińska 18, 22
Izbieński Benedykt, biskup poznański 10
Jackiewicz 34
Jakubowice Murowane 88
Jan z Gościańczyc 9-10, 22, 24
Janusz II Starszy 22
Jazdów 89
Jeruzal 12
Jezierski Karol 23, 32
Jezierski Stanisław 16, 32
Kałuszyn 96
Karczew 9, 22, 24, 26

Karczewski Trakt 12, 14, 18, 48-49
Karolina 20
Karpiel S. 78
Kazimierski Józef 99
Kędzierak Duży 20
Klimontów 89
Kraków
– Bielany 14
– Kazimierz 10, 28
Królestwo Kongresowe 12
Królewiec 20
Krzyżtopór 88
Kuflew 12
Kuligowski Janusz 101
Lanckorona 14
Latowicz 22
Leon X – Giuliani Medici, papież 10
Lipiński Tymoteusz 28
Liszka-Dalecki Piotr 97-98
Liw 22
Liwska Ziemia 10
Lorentz Stanisław 88
Lubartów 88
Lubelska Droga 22, 24
Lublin 22
Łaski Jan 10
Łososna Mała 88
Łubieński Stanisław 28
Maliszew 18
Marconi Henryk 30, 36, 39, 43
Marianka 18, 20
Mazowieckie Księstwo 20
Mielnik 89
Mienia, rzeka 18, 20
Miłosław 89
Mińsk Mazowiecki
– ul. Błonie 12, 22, 24, 28, 30, 34
– ul. Budowlana 23
– ul. Daszyńskiego 48-49
– ul. Kazikowskiego 47
– Kilińskiego Plac 12, 28, 39, 40-43, 50
– ul. Konstytucji 3 maja 54
– ul. Kościelna 19, 21, 23, 32
– Lotników Polskich Plac 21, 25
– Mała Anielina 34
– Mensko 9, 20, 22, 87
– Miasto Ogród Mińsk 34
– ul. Mireckiego 21
– ul. Ogrodowa 15, 21
– Osiedle-Mińsk 34
– ul. Parkowa 50-51
– Piaski 34
– ul. Piłsudskiego 12, 14, 34, 38-39, 42-49
– Pohulanka 34
– Rynek 10, 13, 15, 17, 19, 22, 24, 26
– Sendomierz 7, 9-10, 12, 14-16, 18, 24, 26, 28, 34, 87
– ul. Siennicka 15, 17, 21, 25, 34
– ul. Sosnkowskiego 92, 96, 98
– Srebrna, rzeka 9, 14-15, 20, 22, 24, 26, 33, 37, 93
– ul. Spółdzielcza 47
– Stankowizna 34
– ul. Topolowa 12, 22, 24, 29-30, 37, 52, 53
– ul. Traugutta 47
– ul. Warszawska 17, 19-20, 25, 27-29, 30, 34, 37-39, 50-59
– ul. Wronia 12
Mistów 9, 22, 24
Natolin, folwark 20
Nieborów 14
Niemcewicz Julian Ursyn 16, 32
Nojszewski Marek 70, 72-76
Nowicki Marek 101
Nowodwory 88
Oktawian August 92

Oleszyce 32
Orla 89
Osiny, folwark 20
Osetowscy, kamienica 50-51
Ostrowski Wacław 88
Ostrzeszów 89
Pakość 89
Pertheés de Herman 62-63
Podhajce 10
Przysucha 96
Puławy 32
Raków 89
Radzyń Podlaski 88-89
Rąbkowscy, kaplica 28
Rodkiewicz Filip 92
Roguski Stefan 44-45
Ruda 22
Rudka 88
Rudzki Konstanty 34, 96
Rużyłło Edward 89
Rychwał 89
Sandomierska Ziemia 96
Siedlce 9, 18-19, 30
Siennica 12, 22, 24, 30
Sochaczewska Ziemia 10
Sprzątczak Leontyna 101
Stanin 88
Stanisław August 30
Stanisławowski Obwód 60-61
Stanisławów 12, 30, 89
Sterdynia 89
Stężyca 89
Stopnica 89
Strabla 88
Supraśl 89
Suraż 89
Szczuczyn 89
Świechowski Zygmunt 88
Święcicki Jędrzej 12, 26
Terespol 30
Ujazd 89
Ujazdów 16, 26, 32
Ułęż 89
Warszawa 9, 18, 30, 38, 89
– Nowe Miasto 10, 28
– Sadyba 89
– Stare Miasto 10, 28
Warszawski Trakt, XVI-XVIII wiek 9, 12, 18, 26
Węgry 10
Wierzbicka Bożena 8, 89
Wisła, rzeka 18, 20
Włochy 10
Wola Justowska 32
Wolański Ludwik „Lubicz" 97
Wolska Anna 10, 24, 28
Wolski Mikołaj, kasztelan sandomierski, sochaczewski 10, 14, 24, 26
Wolski Mikołaj, syn Mikołaja Wolskiego 26
Wolski Mikołaj, wnuk Mikołaja Wolskiego, marszałek wielki koronny 14
Wolski Stanisław, kasztelan krakowski 10, 26
Wolski Zygmunt 10, 26
Wólka Mińska 20
Zachwatowicz Jan 89
Zagórowska Magdalena 97-98
Zagrodzki Tadeusz 7
Zakole 20
Zamość 14
Zwierzyński Franciszek 101
Zygmunt August 10, 26, 96
Żeromski Stefan 96
Żydowska ludność 28

PLAN

placów-i-ogrodów
(w Mieście prywatnem)

MIŃSKU,

dziedzicznem Jasnie Wielmożnego
Karola Hrabi Jezierskiego.
w Gubernii Warszawskiej, Powiecie Stanisławowskim.
(położonych)

Na zawsze planu Geometry Zaliwskiego z roku 1858 go zapomnienia znalazłszy zmian, plan niniejszy wyrobił w roku 1867 L. Nowopacki Jeometra Klasy 2 go przysięgły.

Objaśnienia Kolorów

- Zabudowania Dworskie
- Zabudowania Miejskie
- Ogrody
- Lesi
- Place zabudowane
- Place puste
- Wody i Stawy
- Drogi i rowy
- Zabudowania Żydowskie (Bożnice)
- Cmentarz Katolicki i Anglikański

Zabudowania Folwarku Mińsk

Sciana graniczna

Kanał

Park Aleksandrowski

Stary Rynek

Rynek Górki

Ulica Mińska

Ulica Pan Mińskich

Ulica Folwarczna

Błonie Przy Folwarku

Błonie

Łąka Szpitalna

Przy Łące Szpitalnej

Ku Smętarzowi

Smętarz Katolicki

Smętarz Ewangelicki

Kirkut

Kolonija Szalackiego

Grunta folwarku i lasy

Grunta do folwarku Mińsk

Lasy Mińskie

Giaski

Stajnie

Kolej żelazna Terespolska

Zebranie Ogólne Powierzchni i Czynszów.

Realności	Zagrodnicze Dymów		Rzemieślnicze Dymów		Rzemieślnicze Placów		Czynsz Placowy		Zagrodnicze		Czynsz zagrodnicze		Czynsz ogólny		Mieszkańców	
	Mor.	pręt.	M.	pr.	M.	pr.	R.	K.			R.	K.	R.	K.	M.	pr.
Wzgórzel nowe Obywateli Mińska	100	208	65	242	12	38	223	27½	258	8½	95	19½	318	46	12	253
Miejskie place	4	171		261	1	250										
Wlóc i Drogi	11	130													11	130
Kościoła Szpitalne i Cmentarne	5	099	1	591		202									2	21
Dworskie	29	117	1	259	24	11									3	42
Miasto Mińsk	152	192	69	98	14	100	223	27½	258	8½	95	19½	318	46	14	253
Korzyści Drogowe	1	30	1	82		3										
Dyrzniach miasta Mińsk ...	153	222	70	180	14	104	223	27½	258	8½	95	19½	318	46	14	253

Wymiar Morgów miary Nowopolskiej Sto pięćdziesiąt trzy, i pręta kwadratowych dwieście osiemdziesiąt dwa
Czynsz od opłaty Rubli srebrem Trzyla wszystkie kopejek dziewięćdziesiąt 1091
Ukończono dnia 7/19 Czerwca 1867 roku (podpisano) Nowopacki Jeometra U. 27

Podziałka miary Rossyjskiej
w stosunku jak 1:2500 czyli wymiarów [illegible] Kopiejki

Podziałka miary Nowo Polskiej.
w stosunku jak 1:2500

Towarzystwo Przyjaciół Mińska i Mińszczyzny
TPMM
ZBIORY TPMM
www.tpmm.pl
Kopia z oryginału wykonał Mirosław [illegible]

STAROSTWO
MIŃSKO-MAZOWIECKIE

OPRACOWAŁ W 1922 ROKU **ST. KACZMARSKI** REFERENT STAROSTWA W MIŃSKU MAZ.

PLAN MIASTA
MIŃSKA MAZOWIECKIEGO
ZE WSKAZANIEM STUDNI PUBLICZNYCH

SKALA 1:5000

Towarzystwo Przyjaciół Mińska Mazowieckiego
TPMM
ZBIORY TPMM
www.tpmm.pl

NA PODSTAWIE ORYGINAŁU Z 1944 r. WYKONAŁ MAREK NOJSZEWSKI © VII-1993 r.

Plan
gruntów projektowanych do rozsprzedaży dla rozszerzenia miasta
Nowo-Mińska
położonego w Gubernii Warszawsk. powiecie Nowomińskim

Wymiar w gruncie - obliczenie i projekt placów wykonał w roku 1876-1879 Jeometra Jackiewicz

Budynki murowane
" drewniane
Pastwiska suche
" mokre
Las sosnowy
Piaski
Szosse
Projektowane ulice
Rowy
Kopce
Orne pole
Gliniaste Wzgórki
Przestrzeni w konturach
Nagłe granicz. linii w prętach
Kąty Bassolowe

Podziałka miary newspolek 1:2500 prętów

Grunta Mieszczan Nowomińska Lasy i grunta Dóbr prywatnych Mińsk

Szosse Warszawska

Ulica Stanisławowska

Kolonia Szałackiej

Place Miasta Nowo Mińska

Terespolska 1ze rzędu

Ulica Druga

Ulica Wakpolna

Ulica Sewerynów

Ulica Przejazd

Ulica Poprzeczna

Ulica Karczewska

Place Zarządu Intendentury

Place Zabokickiego

Kirkut

Ulica Brama

Ulica Plaskowa

Ulica Kratka

Ulica Sadowa

Granica Drogi Żelaznej Warszawsko Terespolskiej

Place Miasta Nowo Mińska

Podziałka w arszynach 1:2500

Podziałka w sążniach rosyjskich 1:2500

Podziałka w łokciach 1:2500

Zebranie Szczegółów planu

Nazwa Szczegółu	M.	pr.	M.	pr.
Pod zabudowaniami				
Roli	10.	33.		
Pastwisk suchych	17.	1.		
" mokrych	17.	24.		
Lasów	12.	83		
Glinianek				
Piasków				
Rowów granicznych		8.	120.	-
Placów całych odwiście/w szuchwaty	1.	84.		
Cmentarze		234.		
Szosse	5.	208.	7.	123.
Razem	127.	123.	127.	123.
W tej liczbie i plac Zarządu Intendentury	1.	255.		

Uwaga: przy kreśleniu nie podano powierzchni zajętych rzeczywistych. Prawa - podpisskiewicz

Uwaga - linie proste przerywane nie będą [illegible] przeszczególnych [illegible] gruntów [illegible] dzielnicowych przyp. późniejszego w większości wypadków pochodzenia.

Towarzystwo Przyjaciół Mińska Mazowieckiego TPMM

ZBIORY TPMM

www.tpmm.pl

PLAN
MIASTA POWIATOWEGO
MIŃSKA MAZOWIECKIEGO
W PROJEKTOWANYCH GRANICACH

SKALA 1:4200

0 50 100 200 300 400 500 600 MTR

GRUNTA FOLWARKU FLORENCJA

GRUNTA FOLWARKU FLORENCJA

GRUNTA FOLWARKU MIŃSK

OSADA FLORENCJA

GRUNTA FOLWARKU MIŃSK

ZABUDOWANIA FOLW. MIŃSK

CMENTARZ RZYM.-KATOLICKI

PALAC

POCZTA

CERKIEW PRAWOSŁAWNA

URZĄD STAROSTWA

RYNEK

GRUNTA FOLWARKU MIŃSK

KOSZARY 11p. UŁANÓW

SZOSA DO KAŁUSZYNA

KOLEJ MAŁKINIA-BRZEŚĆ

DO WARSZAWY

RAMPA KOLEJOWA

NIERUCHOMOŚĆ RUTKOWSKIEGO (DRWNE GRUNTA FOLW. FLORENCJA)

GRUNTA FOLWARKU MIŃSK

OGRODY MIESZCZAN

FABRYKA „K. RUDZKI i S^KA"

rzeka Srebrna

CMENTARZ ŻYDOWSKI

SZPITAL POWIATOWY

GRUNTA SZPITALNE

GRUNTA FOLWARKU MIŃSK

GRUNTA FOLW. MIŃSK

GRUNTA MIESZCZAN

GRUNTA FOLW. MIŃSK

GRUNTA FOLWARKU MIŃSK

KOLEJ WARSZAWSKO-BRZEŚKA

DO SIEDLEC

GRUNTA WSI ANIELIN

GRUNTA WSI KĘDZIERAK

SZOSA DO KOSOWA

GRUNTA FOLWARKU MIŃSK

OGRODY MIESZCZAN

POMPA KOLEJOWA

MŁYN STANKOWIZNA

GRANICE STARE

GRANICE OBECNE

GRANICE PROJEKTOWANE

Towarzystwo Przyjaciół Miasta Mazowieckiego TPMM
BIBLIOTEKA TPMM
www.tpmm.pl

KOPIĘ NA PODSTAWIE PLANU Z ROKU 1926 WYKONAŁ MAREK KOLSZEWSKI

MIŃSK MAZOWIECKI

według planu geometry Ziółkowskiego z roku 1856
uaktualnionego w roku 1867 przez geom. Konopackiego.

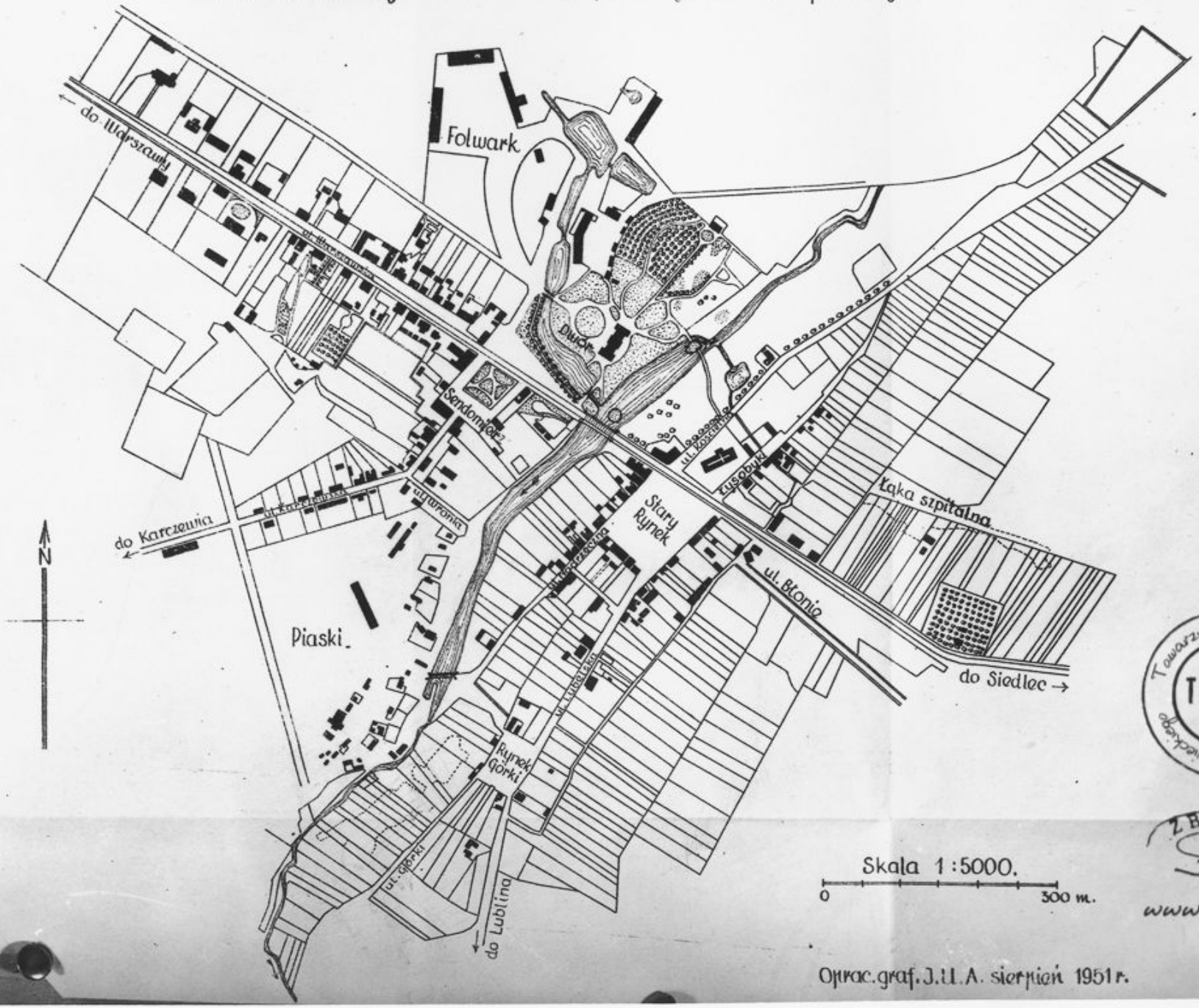

Towarzystwo Przyjaciół Miasta Mazowieckiego
TPMM
ZBIORY
TPMM
www.tpmm.pl

Opracowanie graf. J.U.A. sierpień 1951 r.

План

Земель Ново-Минскаго дома призрѣнія.

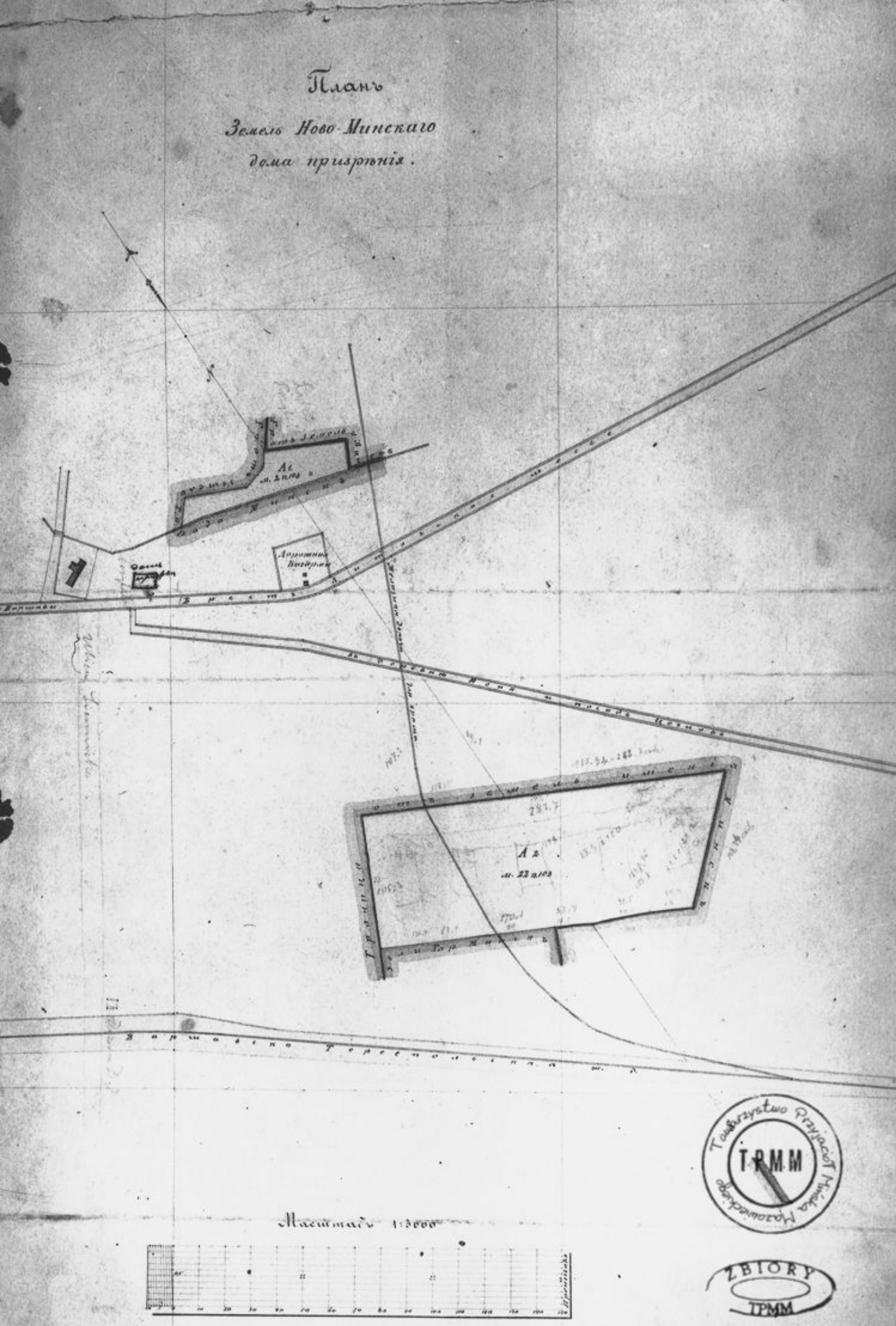

Towarzystwo Przyjaciół Mińska Mazowieckiego
TPMM
ZBIORY
TPMM
www.tpmm.pl

Инженеръ Варшавскаго Радомскаго и Ново-Минскаго Уѣздовъ Фарочевскій

въ Варшавѣ Сентября 9 дня 1875 года

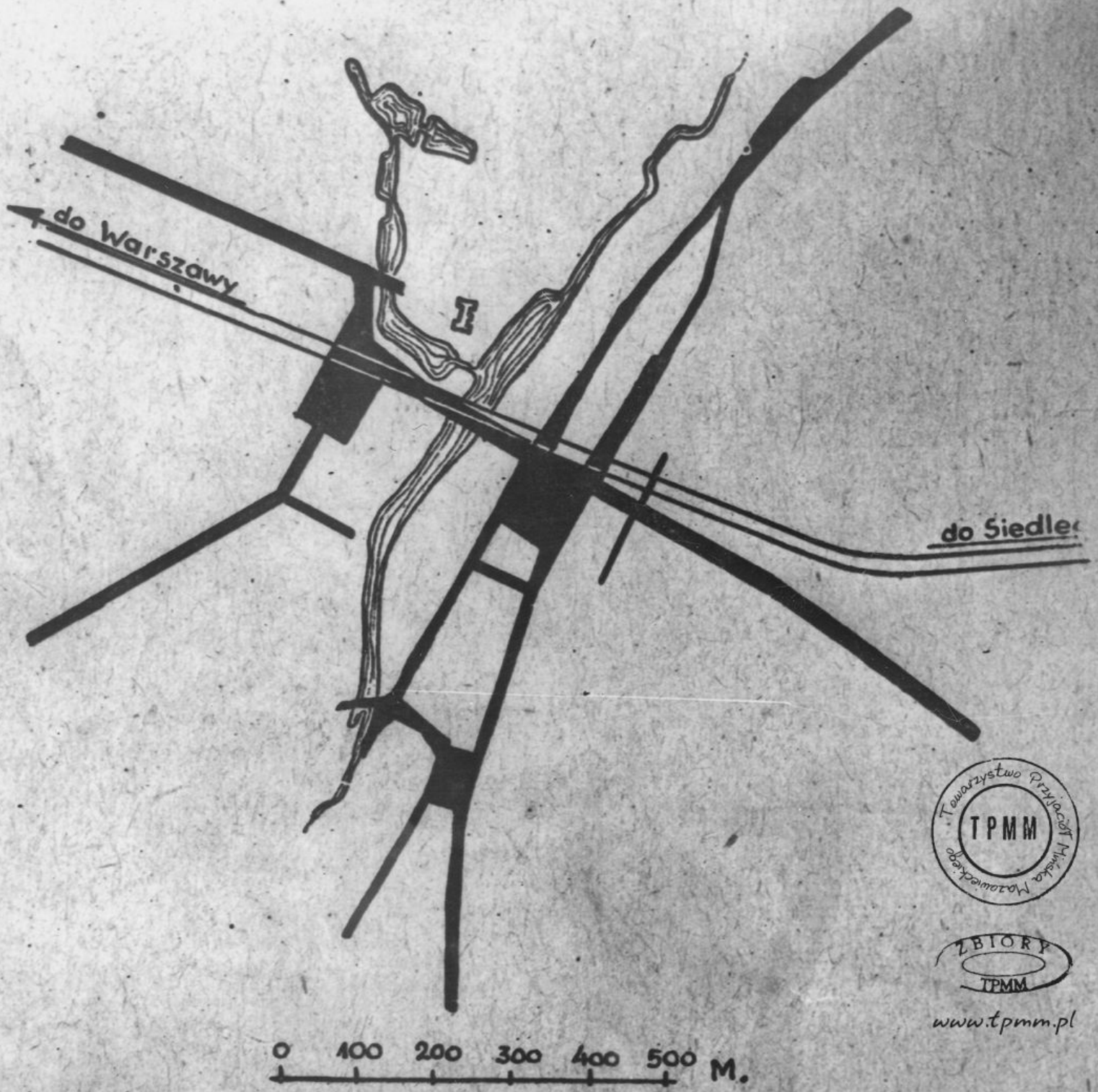

Towarzystwo Przyjaciół Muzeum Mazowieckiego
TPMM
ZBIORY
TPMM
www.tpmm.pl

MIŃSK MAZOWIECKI

projektowana ulica łącząca XI P.O.S.Z. z centrum miasta

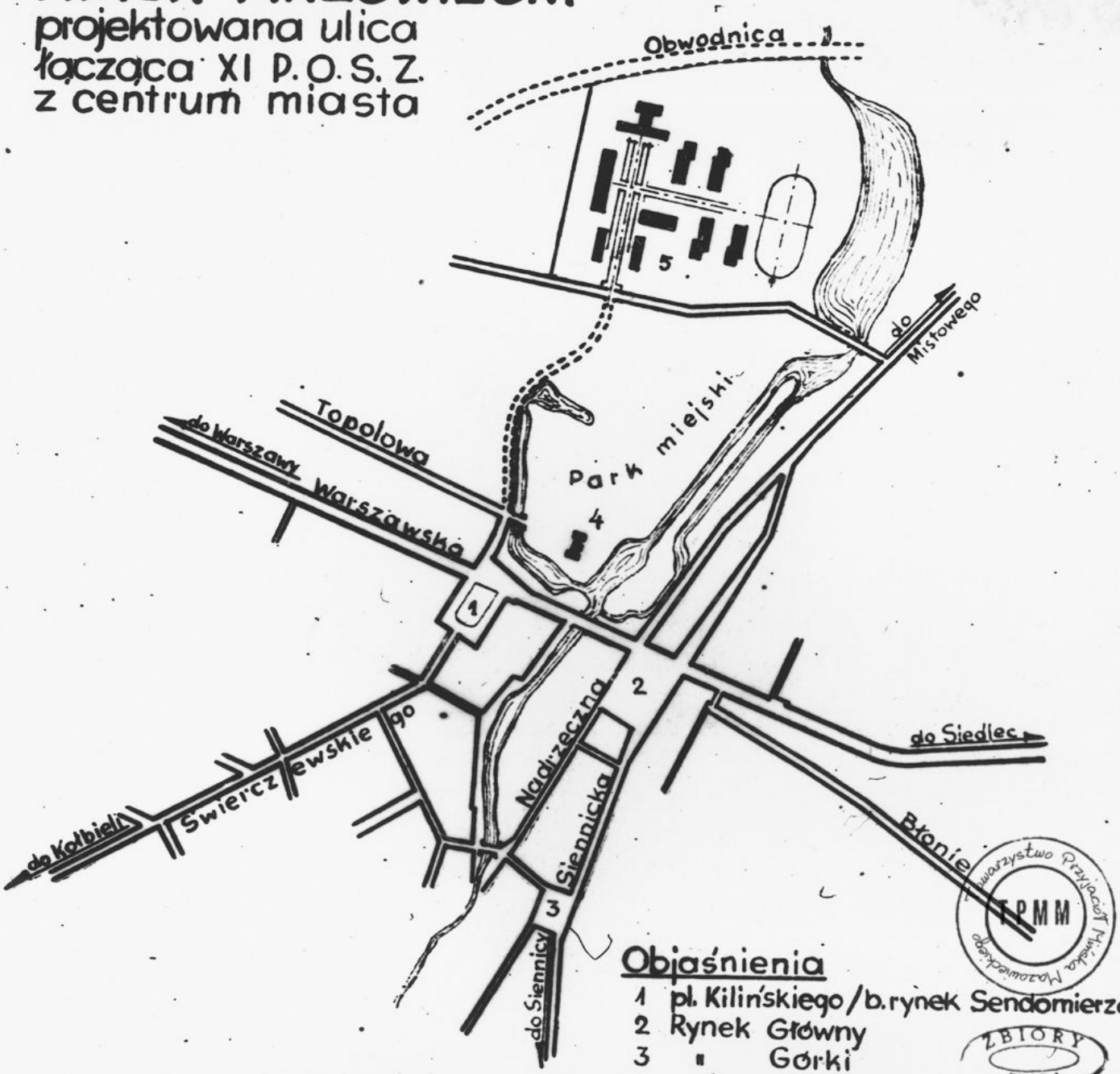

Objaśnienia

1 pl. Kilińskiego /b. rynek Sendomierza/
2 Rynek Główny
3 " Górki
4 pałac zabytkowy
5 XI Państw. Ośrodek Szkol. Zawod.

0 100 200 300 400 500 M.

Towarzystwo Przyjaciół Miasta Mazowieckiego TPMM
ZBIORY TPMM
www.tpmm.pl

MIŃSK MAZOWIECKI

Schemat planu zagospodarowania przestrzennego.

Skala 1:10 000

0 500 M.

Objaśnienia:

- Zabudowa mieszana, zwarta /1/ luźna - 2-3 kondygnacji
- Zabudowa zwarta /Z.O.K./ - 2-3 kondygn /2/
- Zabudowa mieszana, luźna - 1-1½ kondygn /3/
- Tereny rozrywkowe /4/.
- Usługi /5/
- Ogrody działkowe
- Lasy
- zieleń.

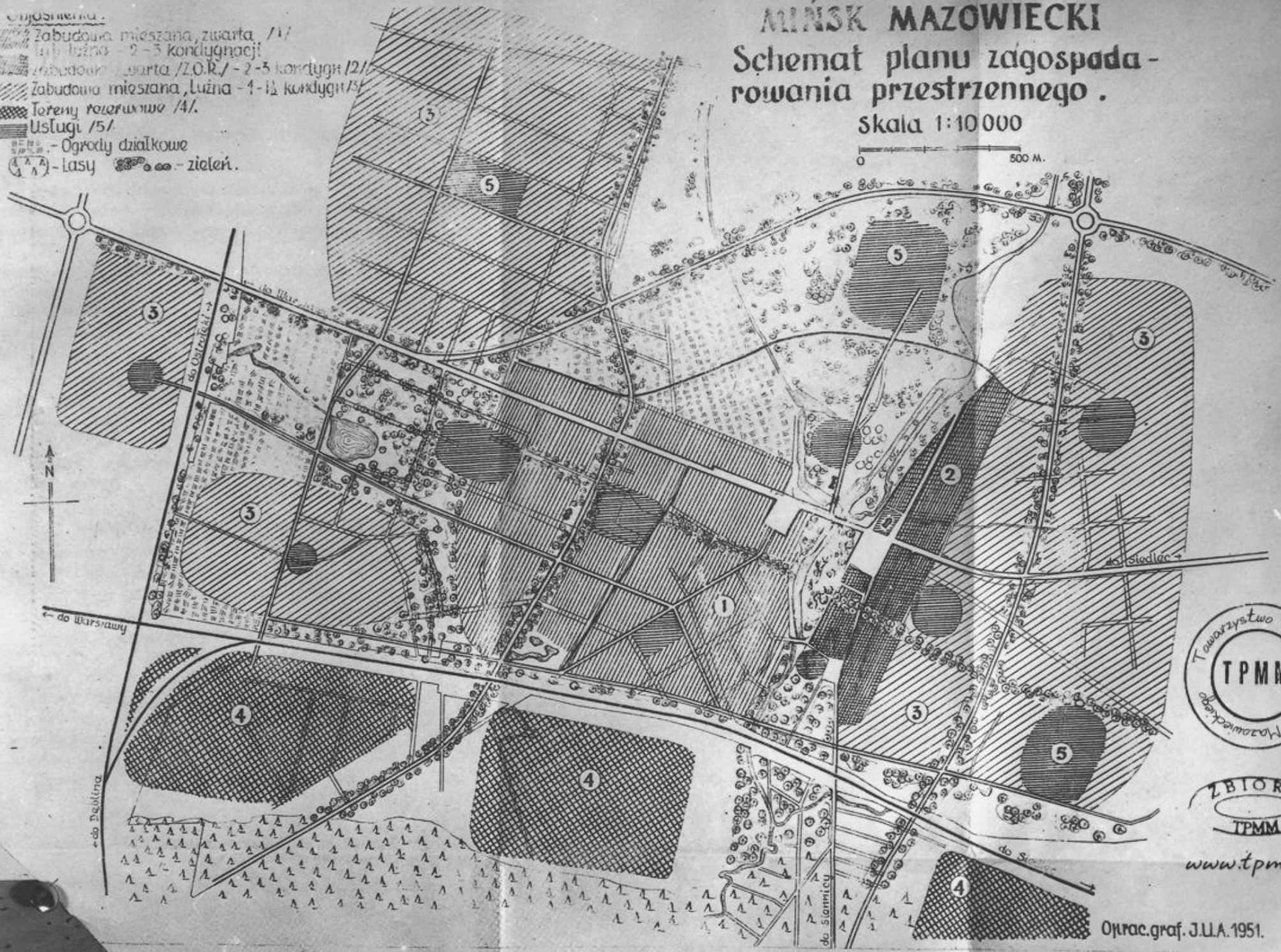

Towarzystwo Przyjaciół Miasta Mazowieckiego
TPMM
ZBIORY TPMM
www.tpmm.pl

Ojrac.graf. J.U.A. 1951.

MIŃSK MAZOWIECKI
ETAPY ROZWOJU MIASTA

OZNACZENIA:

- obszar miasta Mińska i Sendomierza koło roku 1795.
- obszary przyłączone wg. stanu w roku 1867.
- obszary przyłączone po parcelacji terenów dworskich w latach 1876-79.
- granice z roku 1928.

N

do Ostrołęki

do Warszawy

do Warszawy

do Dęblina

Dwór

do Siedlec

do Siedlec

do Sienicy

Skala 1:10 000.

0 700 m.

Towarzystwo Przyjaciół Mińska Mazowieckiego TPMM

ZBIORY TPMM

www.tpmm.pl

Opr. graf. J.U.A. sierpień 1951.

MIŃSK MAZOWIECKI

SCHEMAT UKŁADU – POCZ. XIX W.

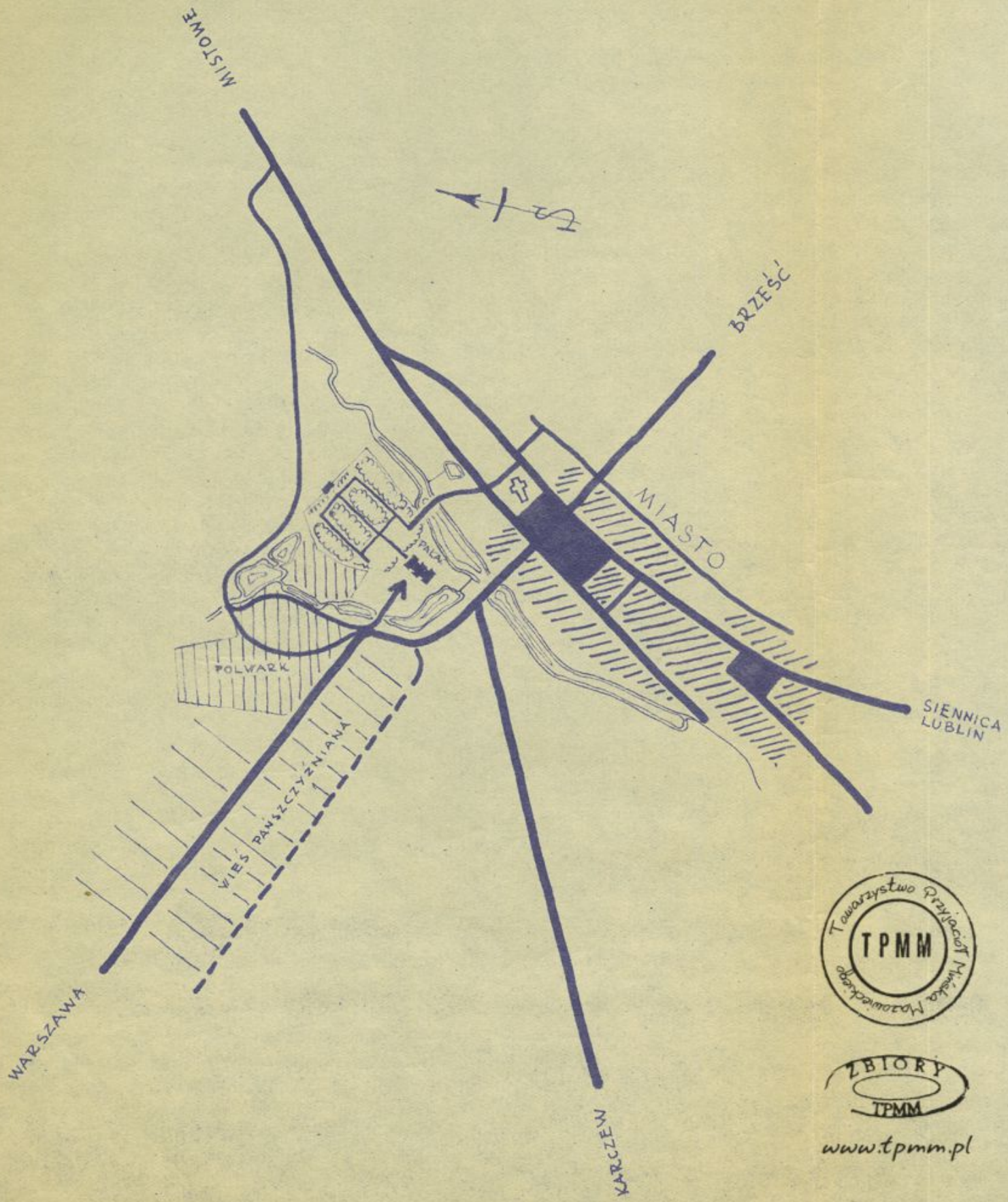

Towarzystwo Przyjaciół Miasta Mazowieckiego
TPMM
ZBIORY
TPMM
www.tpmm.pl

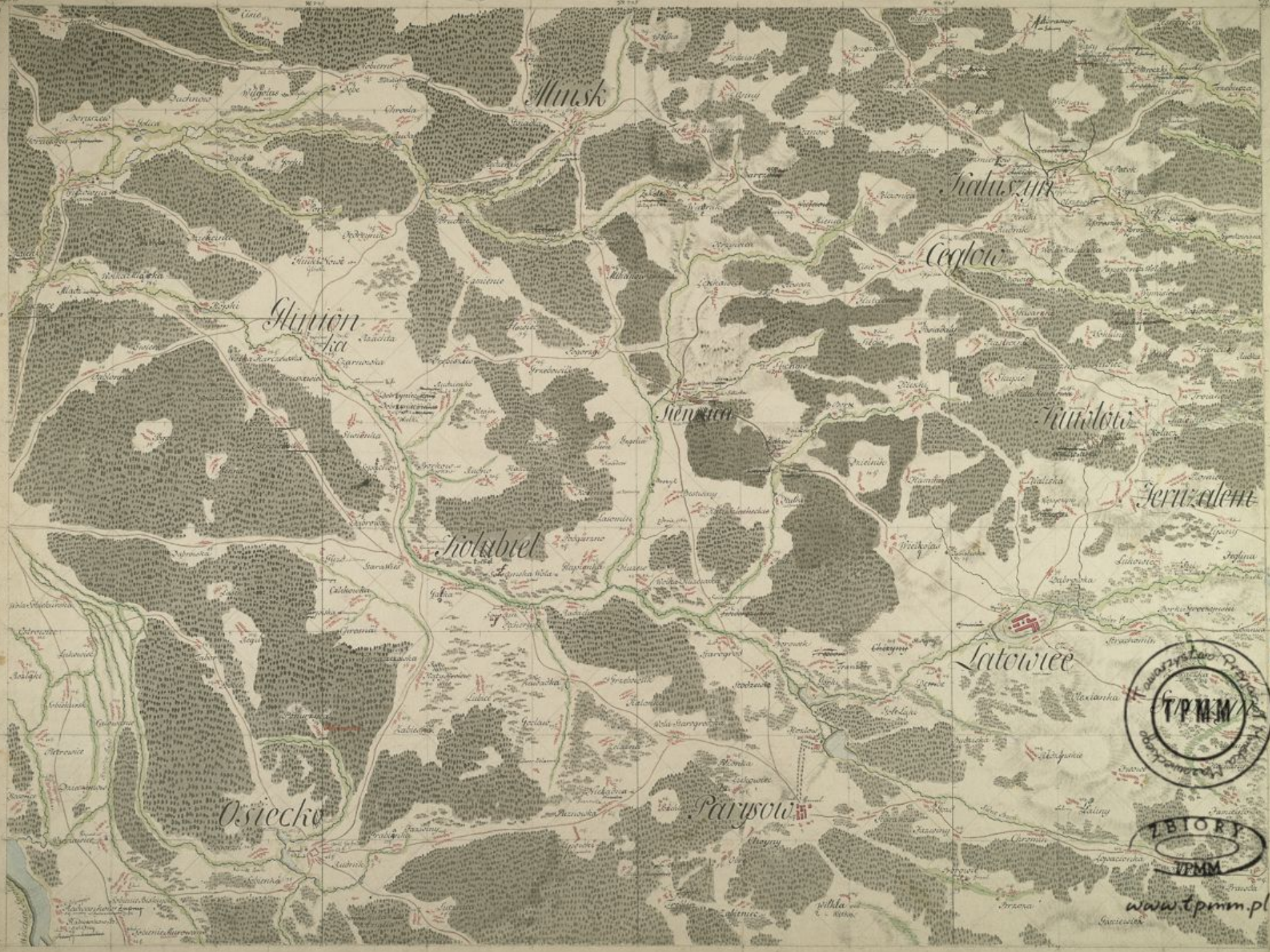

Towarzystwo Przyjaciół Nauk Poznańskiego
TPNM
ZBIORY
TPNM
www.tpnm.pl

Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Mińskiej Mazowieckiej
TPMM
ZBIORY
TPMM

MIŃSK MAZOWIECKI
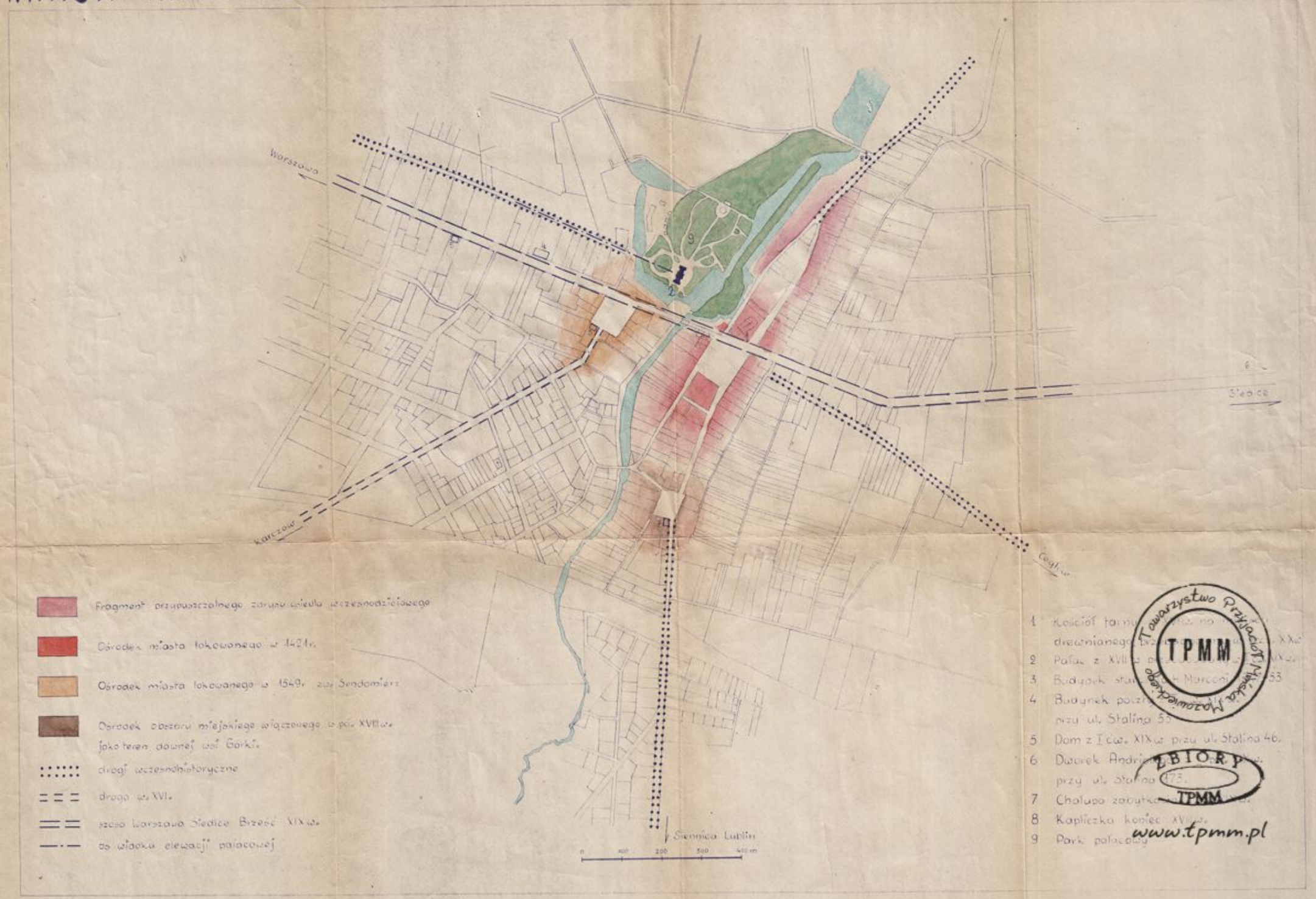
ROZWÓJ HISTORYCZNY